

Odd Einar Haugen og Nina Stensaker

Norrønt på 500 ord

NORD100

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium

Universitetet i Bergen

Versjonshistorie

1. versjon, 5. juni 2019
2. versjon, 25. oktober 2019
3. versjon, 5. oktober 2020
4. versjon, 8. desember 2020

Illustrasjon

Medaljong frå Nedstryn-frontalet, som no er utstilt i kyrkjesamlinga i Universitetsmuseet i Bergen. Dette er ein av åtte medaljongar som i bilete og ord fortel legenda om Kosdroe og Heraklios i *Gammalnorsk homiliebok* (AM 619 4°) frå ca. 1200. Frontalet er datert til ca. 1315.

Les meir om Nedstryn-frontalet i *Vår eldste bok*, utg. Odd Einar Haugen og Åslaug Ommundsen, Oslo: Novus, 2010, i kapittelet av Kristin B. Aavitsland, “Visualisert didaktikk? Det talte og det malte ord i norsk middelalder”, s. 217–245.

Bruksvilkår

Dette heftet kan lastast ned gratis til studiebruk, men det må ikkje distribuerast vidare utan etter avtale med forfattarane.

Forkortingar

A.	=	akkusativ	PERS.	=	personleg
adv.	=	adverb	PL.	=	fleirtal (plural)
D.	=	dativ	prep.	=	preposisjon
det.	=	determinativ	pron.	=	pronomen
f.	=	feminint substantiv	prop.	=	eigennamn (proprium)
FEM.	=	feminin genus	pp.vb.	=	preterito- presentisk verb
G.	=	genitiv	sbj.	=	subjunksjon
konj.	=	konjunksjon	SG.	=	eintal (singular)
m.	=	maskulint substantiv	st.vb.	=	sterkt verb
MASK.	=	maskulin genus	sv.vb.	=	svakt verb
n.	=	nøytralt substantiv	vs.	=	versus (dvs. mot)
N.	=	nominativ			
NØYTR.	=	nøytral genus			

Mål og innhald

Dette heftet er utvikla til bruk på det nye emnet NORD100, som er felles for alle studentar på bachelorprogramma i nordisk språk og litteratur (BAHF-NOLIS), norsk som andrespråk (BAHF-NORAN) og norrøn filologi (BAHF-NOFI). Kurset går første gong hausten 2019.

Enn så lenge er det slik at den som vil arbeide med norrønt, må gjere seg kjend med tekstutgåver, grammatikk og ordbok. Ein tekstkommentar kan også vere til god hjelp. Men det er eit stykke fram før ein blir fortruleg med desse hjelpemidla, så med dette heftet ønskjer vi å samle alt på ein stad – tekst, grammatikk og glossar. Heftet inneheld fire små tekststykke på det vi kallar norrønt språk, dvs. norsk og islandsk i mellomalderen. Tekstane 1 og 4 reknar vi som islandske, 2 og 3 som norske, men dei er attgjevne i den same ortografien, nemleg den som ein vil finne i grammatikkar og ordbøker. Tekst 1 har 139 ord (for å vere nøyaktig), og det er denne teksten som vi reknar med blir emnet for undervisninga på kurset. Dei tre andre tekstane tenkjer vi oss kan lesast i tillegg og dessutan brukast som grunnlag for eksamensoppgåvene på kurset. Alle tekstane har to hjelpelinjer. Den første linja gjev oppslagsformer for ord som har avvikande bøyingsformer frå dei oppslagsformene ein vil finne i ordboka, t.d. at *varð* ‘vart’ har oppslagsforma *verða* ‘verte, bli’. Den andre linja gjev ei nokså ordrett omsetjing.

Dei fire tekstane ligg så tett opp til moderne norsk at ein kunne spørje seg om det verkeleg er behov for å bruke ein grammatikk. Er det ikkje nok å slå opp ukjende ord i ei ordbok? Men andre tekstar er ikkje fullt så lette å lese, og sjølv for dei enklaste av dei norrøne tekstane er det eit mål å prøve å skaffe seg full oversikt over kva som «skjer» i teksten. Dette er også eit mål for det språklege studiet av moderne norsk, og om ein vil jamføre dei to stega av norsk, må ein byggje ei djupare innsikt i språkstrukturane.

Aller først må ein bli fortruleg med den hevdvunne inndelinga i fonologi (lydlære), morfologi (formlære) og syntaks (setningslære). Denne inndelinga går igjen i nær sagt alle grammatikkar. I kap. 5–7 har vi valt ut vesentlege trekk frå desse tre nivåa. Når det gjeld fonologien, gjev vi eit oversyn over dei enkelte lydane i norrønt, attgjevinga av desse i skrift og uttalen av dei, og vi rundar av med ei kort innføring i omlyd. I morfologien legg vi fram akkurat så mykje som trengst for eit fullstendig oversyn over bøyinga av alle dei 500 orda i tekstane. I syntaksen er fokuset på bruken av kasus. Alt dette er utval frå større og meir fullstendige grammatikkar over norrønt. Inndeling og oppstilling er den same som i dei to grammatikkane av Odd Einar Haugen, *Grunnbok i norrønt språk* (Oslo: Gyldendal akademisk, 4. utg. 2001) og *Norrøn grammatikk i hovuddrag* (Oslo: Novus, 1. utg. 2015). Oppstillinga i dette heftet er slik at det skal bli lett å finne fram i desse eller andre grammatikkar.

Etter grammatikken byr heftet på eit glossar over heile ordtilfanget i dei fire tekstane. Oppslagsformene i dette glossaret er dei same som ein vil finne i ei norrøn ordbok. Orda i blått på den første hjelpelinja er slike oppslagsformer. Dette glossaret har akkurat så mange oppslagsformer som det er bruk for. Ikkje uventa har det færre innførslar enn det er ord i teksten, ettersom fleire ord førekjem meir enn ein gong. Det mest frekvente ordet av alle er *ok* ‘og’, men høgt på lista kjem også *hann* ‘han’ og *er* ‘er’ eller ‘som’. Det sistnemnde ordet kan vere både ei verbform av *vera* ‘vere’ og ein subjunksjon, som oftast med tydinga ‘som’. På slutten av glossaret, s. 57–58, gjev vi nokre råd om korleis du kan skilje mellom slike fleirtydige ord. Skulle du for resten stusse over ein term som *subjunksjon*, kan du slå opp i den grammatiske ordlista til slutt i heftet.

Målet med dette heftet er at du etter å ha fullført kurset skal kunne arbeide vidare med meir krevjande tekstar ved hjelp av norrøn grammatikk og ei norrøn ordbok. Og vi tillèt oss også å håpe at du finn emnet interessant.

Bergen, 25. oktober 2019

Odd Einar Haugen og Nina Stensaker

Norrønt språk

Norrønt er det språket som vart talt og skrive i Noreg og på Island i mellomalderen, forutan i dei andre norrøne busetnadene (Grønland, Færøyane, Shetland, Orknøyane, og delar av Hebridane, Man, Irland, Skottland og Nordvest-England). Bakover i tid blir grensa trekt rundt år 700 mot det eldste nordiske språksteget, urnordisk, og framover i tid mot mellomnorsk rundt år 1350 (svartedauden). På Island, der det har vore forbausande små endringar i morfologien og syntaksen, blir norrønt rekna like fram til 1500-talet.

I norsk språkhistorie plar ein skilje mellom ein eldre gammalnorsk periode ca. 700–1050 og ein yngre periode ca. 1050–1350. I denne perioden (og like fram til rundt 1400) var den språklege og litterære fellesskapen mellom Noreg og Island så stor at vi kan tale om eit felles norrønt språk og ein tilsvarande felles litteratur.

I vikingtida var det langt på veg eitt språk i Norden, *dønsk tunga*, eller dansk tunge-mål, som det er kalla hos Snorre Sturlasson. Enkelte dialektskilnader var det likevel, og ein har lenge skilt mellom ei austnordisk og ei vestnordisk grein av nordisk språk. Til austnordisk høyrer gammaldansk og gammalsvensk, og til vestnordisk gammalnorsk og gammalislandsk, som vist i ill. 1. Men dansk språk tok tidleg til å skilje seg ut. Frå rundt 1050 kan vi rekne med ei ny inndeling av dei nordiske språka: ei sørnordisk grein, som omfatta dansk, og ei nordnordisk grein som omfatta islandsk, norsk og svensk. Denne inndelinga er vist i ill. 2. Dei to karta viser at utviklinga av dei nordiske språka har skjedd i ulik takt, og at sambanda mellom språka har skifta over tid.

I Noreg vart det latinske alfabetet teke i bruk for å skrive norrønt språk ein gong på 1000-talet, kan hende under styringstida til Olav Kyrre (konge 1067–1093). Innføringa skjedde truleg noko seinare på Island; vinteren 1117–1118 veit vi at islendingane skreiv ned lovene sine, men dei må ha brukt det latinske alfabetet i noko tid før dette, kan hende frå slutten av 1000-talet.

Engelsk vart skriftfest med latinske bokstavar så tidleg som på 600-talet. I Noreg skjedde skriftfestinga av norrønt språk under engelsk påverknad, og den skjedde i samband med den kristne misjonen. I gammalengelsk var alfabetet blitt utvida med to teikn, som også vart overtekne i norrønt. Det første av desse, *þ* (“thorn”), var lånt frå runealfabetet. Det vart brukt for ein ustemt dental frikativ, som i moderne engelsk *thing*, norrønt *þing*. Det andre teiknet var *ð* (“eth” eller “stungen d”), ein stemt dental frikativ, som i moderne engelsk *that*, norrønt *stað*. Både i engelsk og norrønt vart aksentar brukte for å markere lang vokal, t.d. *á*. I norrøn skrift vart det også innført eit særleg vokalteikn, *ǫ* (“o med kvist”) for ein låg, bakre, runda vokal – med uttale om lag som moderne norsk *å*.

III. 1. Inndeling av dei nordiske språka før ca. 1050.

III. 2. Inndeling av dei nordiske språka ca. 1050–1350.

Tekstar

I Kong Olav brenner sponar i handa si

Den første teksten i dette heftet er teken frå kap. 190 i saga om Olav den heilage i *Heimskringla*, som vart sett saman i 1220-åra på grunnlag av eldre kjelder. Snorre Sturlasson (1178/79–1241) hadde ei avgjerande hand i skapinga av *Heimskringla*, så det vil seie at teksten er frå ei islandsk kjelde. Men grunnlaget er eit verk som vi kjenner frå ei eldre norsk kjelde, den gamle norske homilieboka frå om lag 1200, og før denne, ein gong i andre halvparten av 1100-talet, i den latinspråklege *Passio Olavi*, også forfatta i Noreg. Så dette er ein tekst som vi med rette kan kalle norrøn.

Nok sagt. Det er på tide å gje seg i kast med teksten! Slik lyder han i norrøn normal-ortografi, dvs. i den rettskrivinga som du kjem til å møte i grammatikkar, tekstutgåver og ordbøker over norrønt:

Sá atburðr varð á einum sunnudegi at Óláfr konungr sat í hásaeti sínu yfir borðum, ok hafði svá fasta áhyggju at hann gáði eigi stundanna. Hann hafði í hendi kníf ok helt á tannar ok renndi þar af spánu nokkura. Skutillsveinn stóð fyrir honum ok helt borðkeri. Hann sá hvat konungr gerði, ok skildi þat at hann sjalfr hugði at ǫðru. Hann málti: «Mánadagr er á morgin, dróttinn.» Konungr leit til hans, er hann heyrði þetta, ok kom þá í hug hvat hann hafði gørt. Síðan bað konungr fóra sér kertisljós. Hann sópaði spánunum ǫllum í hǫnd sér, þeim er hann hafði telgt. Þá brá hann þar í loginu ok lét brenna spánuna í lófa sér, ok mátti þaðan af marka at hann myndi fast halda lög ok boðorð, ok vilja eigi yfir ganga þat er hann vissi réttast.

Les gjennom teksten minst eit par gonger. Sannsynlegvis vil du forstå hovudtrekka i stykket, men stoppe opp fleire stader ved ukjende ord og uttrykk – om du då ikkje har arbeidd med norrønt tidlegare eller kan hende er fortruleg med moderne islandsk eller færøysk.

Nedanfor følgjer ei tredelt oppstilling der teksta er inndelt i 12 mindre stykke. I kvart stykke står den norrøne originalteksten i første linje, oppslagsformer frå ordbøker og grammatikkar i andre linje, og i tredje linje ei omsetjing ord for ord til moderne norsk. I omsetjinga står alternative ord i hakeparentes, og tilføyingar i rund parentes. Når det ikkje står noka oppslagsform i den andre linja, er det fordi ordet har same oppslagsform som i teksten.

-
- 1 Sá atburður varð á einum sunnudegi at Óláfr konungr sat í hásæti sínu yfir borðum,
verða einn sunnudagr sitja sinn borð
Den hendinga vart på ein søndag at Olav konge sat i høgsetet sitt over [ved] bordet
- 2 ok hafði svá fasta áhyggju at hann gáði eigi stundanna.
hafa fastr áhyggja gá stund
og hadde så djup tanke at han gádde [ansa, merka] ikkje tida
- 3 Hann hafði í hendi kníf ok helt á tannar ok renndi þar af spánu nokkura.
hafa hõnd knífr halda tannarr renna spánn nokkurr
Han hadde i handa kniv og heldt på ei trestikke og rente [skar] der av sponar nokre.
- 4 Skutilsveinn stóð fyrir honum ok helt borðkeri.
standa hann halda borðker
Ein bordsvein stod framfor honom og heldt eit bordkjer [beget].
- 5 Hann sá hvat konungr gerði, ok skildi þat at hann sjalfr hugði at öðru.
sjá gera skilja sá hyggja annarr
Han ság kva kongen gjorde, og forstod det at han sjølv tenkte på anna.
- 6 Hann mælti: “Mánadagr er á morgin, dróttinn.”
mæla vera morginn
Hann sa: “Måndag er i morgon, herre!”
- 7 Konungr leit til hans, er hann heyrði þetta, ok kom þá í hug hvat hann hafði gørt.
líta hann heyra þessi koma hugr hafa gera
Kongen ság på han, då han hørde dette, og kom då i hug kva han hadde gjort.
- 8 Síðan bað konungr fœra sér kertisljós.
biðja sik
Deretter bad kongen føre seg kjertelys.
- 9 Hann sópaði spánunum öllum í hõnd sér, þeim er hann hafði telgt.
sópa spánn allr sik sá hafa telgja
Han sopa sponane alle i handa (på) seg, dei som han hadde telgt.

-
- 10 Þá brá hann þar í loginu ok lét brenna spánuna í lófa sér,
bregða log láta spánn lófi sik
Då tente hann der i (handa) eld og lét brenne sponane i handflata (på) seg
- 11 ok mátti þaðan af marka at hann myndi fast halda lög ok boðorð,
mega munu lag
og måtte derifrå av merke at han ville fast halde lov og bodord,
- 12 ok vilja eigi yfir ganga þat er hann vissi réttast.
sá vita rétttr
og ikkje vilje gå ut over det som han visste rettast.

Denne omsetjinga følgjer den norrøne grunnteksten ord for ord, men det er berre unntaksvis at ein kan omsetje slik. Målet med ei god omsetjing i vårt studium er at omsetjinga skal følgje den norrøne teksten nøye, men likevel slik at det blir god og flytande norsk av det. På neste side følgjer ei betre omsetjing, nemleg den som står i Snorres kongesoger (*Heimskringla*), eit verk som til liks med Bibelen har vore omsett mange gonger, og der ein gjennom fleire revisjonar har nådd fram til ein gjennomarbeidd tekst. Ansvarlege for omsetjinga til nynorsk er Steinar Schjøtt og Hallvard Magerøy, og til bokmål Anne Holtmark og Didrik Arup Seip.

III. 3. *Det er måndag i morgon, herre konge!*

Teikning av Christian Krohg. Frå *Noregs kongesoger*, bd. 2, s. 83 (Oslo: Det Norske Samlaget, 1979).

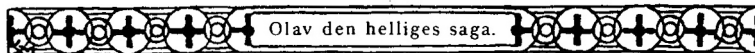
Det finst mange omsetjingar av Snorres kongesoger. Eit godt val er jubileumsutgåva frå 1979, der *Heimskringla* fyller dei to første banda og der *Sverre-soga*, *Soga om baglarar og birkebeinar*, *Soga om Hákon Hákonsson* og *Soga om Magnus Lagabøte* dei to neste banda. Omsetjinga kom parallelt på nynorsk (på Det Norske Samlaget under tittelen *Noregs kongesoger*) og på bokmål (på Gyldendal under tittelen *Norges kongesagaer*). Sjølv

om desse utgåvene for lengst er utselde frå dei to forlaga, kan ein framleis få tak i dei på <http://www.antikvariat.net> eller kan hende frå bokbyen i Fjærland, <http://bokbyen.no>.

190. Det hende ein søndag at kong Olav sat til bords i høgsetet sitt, og sat i så djupe tankar at han ikkje ansa på tida. Han hadde ein kniv i handa og ei stikke, som han spikka nokre fliser av. Skutelsveinen* stod framfor han med eit beger og såg kva kongen gjorde, og skjønna at han sat i andre tankar. «Det er måndag i morgon, herre,» sa han. Kongen såg på han da han hørde dette, og da kom han i hug kva han hadde gjort. Da bad kongen om eit kveikt kjertelys, og sopa i hop i handa si alle flisene som han hadde spikka, og sette logen bortåt og let flisene brenne i handa. Og av dette kunne dei sjå at han ville halde fast Guds lov og bod og ikkje gjere imot det som han visste var rettast.

Skutelsvein var ein hirdmann av ei viss klasse, opphavleg ein bordsvein. Frå Olav Kyrres tid eit hoffembete for høgtstående hirdmenn.

Ill. 4. Frå *Noregs kongesoger*, bd. 2, s. 83 (Oslo: Det Norske Samlaget, 1979).

190. Det hendte en søndag at kong Olav satt til bords i høgsetet sitt og falt i så dype tanker at han ikke sanste tiden. Han hadde en kniv i hånden og holdt på en trestikke og spikket noen fliser av den. En skutelsvein (bordtjener) sto og holdt et beger foran ham. Han så hva kongen gjorde, og skjønte at han satt i andre tanker. Han sa: «I morgen er det mandag, herre.» Kongen så på ham da han hørte dette, og kom til å tenke på det han hadde gjort. Da ba kongen at de skulle gi ham et lys. Han sopte alle flisene han hadde spikket, sammen i hånden. Så tente han ild på dem der og lot flisene brenne inne i hånden. Av dette kan en skjøne at han holdt loven og budene nøye og ikke ville gjøre annet enn det han visste var rett.

Ill. 5. Frå *Snorres kongesagaer*, s. 438 (Oslo: Gyldendal, 1970).

Før du går vidare, kan du jamføre desse omsetjingane med den kommenterte ovanfor:

1. Kva for grep er det omsetjarane har gjort for å skape god flyt?
2. Kva gjer ein med ord og uttrykk som det ikkje lenger finst noko direkte motsvar til, slik som *skutelsveinn*?
3. Kor konservativ kan ein vere i språkføringa? Er ord som *anse* (og det er ikkje det same som *anse* 'rekne som' på bokmål!) og *loge* i den nynorske omsetjinga brukelege?
4. Kva for endringar ville du som eit minimum gjere i den kommenterte omsetjinga for å få henne til å bli flytande nok?
5. Kva er dei viktigaste skilnadene mellom nynorsk- og bokmålsomsetjinga?

2 Utdrag frá juleevangeliet

Denne teksten er eit utdrag frá juleevangeliet som fortel om dei spádommane profetane gav om Jesu fødsel. Utdraget er teke frá *Gammalnorsk homiliebook*, som vi har overlevert i eit handskrift frá den første fjerdeparten av 1200-tallet, AM 619 4°.

- 13 Þá fór Augustus með miklum her til Betlehem, borgar þeirar er Guð var borinn í.
fara mikill herr Betlehem borg sá vera bera
Då reiste Augustus med ein stor hær til Betlehem, den byen som Gud var fødd i.
- 14 En þá sá keisarinn upp til himna ok sá stjörnu eina ljósari en hann hafði fyrr sét.
sjá keisari himinn sjá stjarna einn ljóss hafa sjá
Og då såg keisaren opp på himmelen og såg ei stjerne lysare enn han før hadde sett.
- 15 Þá minntisk hann hvat spámenn höfðu fyrir spát um burð Guðs. Ok þeir sögðu at
minna spámaðr hafa spá burðr Guð sá segja
Då hugsa han kva profetane tidlegare hadde sagt om Guds fødsel, og dei sa at
- 16 einn maðr skyldi vera borinn af hreinni meyju, ok hann myndi vera kallaðr Jesús,
skulu bera hreinn máer munu kalla
ein mann skulle bli fødd av ei rein møy, og han skulle kallast Jesus,
- 17 ok sá er hinn sélasti burðr er borinn var. En sá er á hann trúir, hann man lífa
vera sáll bera vera trúa munu
og det er den lykkelegaste fødsel som har skjedd. Og den som trur på han, skal leve
- 18 með englum, ok hans helgum. Þar er eigi hungur né þorsti, né elli,
engill hann heilagr vera
med englane og hans heilage. Der er (det) ingen svolt, ingen tørste, ingen alderdom,
- 19 né myrkr, né óp, né hreimr, né veinan, né grátr, né sorg,
ikkje noko mørker, ingen rop, ingen skrik, ingen jammer, ingen gråt, ingen sorg,
- 20 né sárleikr. Þar er ljós fyrir utan myrkr, ok líf fyrir utan dauða.
dauði
inga smerte. Der er (det) lys utan mørker, og liv utan død.

3 Utdrag frá *Konungs skuggsjá*

Denne teksten er eit lite utdrag frá *Konungs skuggsjá* (Kongsspegelen), der vi får vite litt om dyrelivet på Grønland. *Konungs skuggsjá* er eit av dei viktigaste litterære verka frá norsk mellomalder. Forfattaren er ukjend, men vi trur at verket vart forfatta for dei to sønene av Håkon Håkonsson, Magnus (seinare Lagabøte) og Håkon Unge. Heile teksten er skriven i det vi kallar lærd stil, og den er oppbygd som ein dialog mellom far og son, der sonen spør og faren svarar. Inndelinga av verket er omdiskutert, men mange meiner at det er tre hovuddelar: om kjøpmannen, hirda og kongen. I tillegg kjem ein prolog. I kjøpmannsbolken får sonen kunnskap om naturforhold, geografi og moralske og praktiske råd om skipsfart og handel. Hird- og kongebolken fortel om militærvesenet, hirda og korleis ein god konge skal te seg. Her er det ei rekkje døme frå Bibelen og dertil annan encyklopedisk kunnskap. Verket er overlevert i over 60 handskrifter, der det norske handskriftet AM 243 bā fol frá ca. 1275 er rekna som det beste.

- 21 Þar er heri margr ok vargar ok mikill fjöldi hreindýra ok þykkjask
vera vargr hreindýri þykkja
Der er (det) mange harar og ulvar, og ei stor mengd reinsdyr, og (det) meiner
- 22 menn vita at þessi dýr fýðask ekki á eylöndum nema menn flyti í,
maðr fýða eyland maðr flytja
folk (å) vite at desse dyra ikkje lever på øyar utan (at) menn flyttar (dei) dit,
- 23 þat þykkjask menn ok víst vita at engi maðr hefir flutt þau á Grønaland
sá þykkja maðr víst hafa flytja sá
(og) det meiner folk også sikkert (å) vite at ingen mann har flytta dei til Grønland,
- 24 nema þau hafa sjölf runnit af öðrum meginlöndum. Björn er þar ok á því landi
sá sjalfr renna annarr meginland vera sá land
men dei har sjölv gått (dit) frá andre fastland. Björn er (det) også i det landet,
- 25 ok er hvítr ok ætla menn at hann fýðisk á því landi því at hann hefir allt
vera maðr fýða land hafa allt
og (han) er kvit. Og folk trur at han er fýdd i det landet, fordi han har ein heilt
- 26 aðra náttúru en svartir birnir er í skógum ganga. Þeir veiða at sér hross ok
annarr náttúra svartr björn skógr sá sik
annan natur enn (dei) svarte björnane som går i skogane. Dei fangar til seg hestar og

- 27 naut ok annat bú ok fôðask við þat. En hinn hvíti björninn er á Grønalandi er,
annarr fôða hvítr björn Grønaland vera
storfe og annan buskap og lever av det. Men den kvite bjørnen som er på Grønland,
- 28 þá ferr hann mest í hafi út á ísum ok veiðir þar at sér bæði sela ok hvala ok lifir við
fara haf íss veiða sik báðir selr hvalr lifa
då fer han mest i havet ute på isen og fangar der til seg både sel og kval og lever av
- 29 þat. Svá er hann ok vel fôrr til sunds alls sem selr eða hvalr.
vera sund allr
det. Slik er han også riktig god til symjing, slik som selen og kvalen.

Ill. 6. Utsnitt av *Carta marina* av den svenske biskopen Olaus Magnus, trykt i Venezia i 1539. Sørspissen av Grønland er heilt oppe til venstre, og i havet mellom Grønland og Nord-Noreg ser vi alle slags sjødyr og den kjende malstraumen utanfor Lofoten.

4 Utdrag frá *Gylfaginning* om Balders død

Denne teksten er eit utdrag frå *Gylfaginning*, ein av hovuddelane av *Den yngre Edda*, som vi reknar med vart forfatta av Snorre Sturlasson rundt 1220. *Den yngre Edda* er best overlevert i *Codex regius* (R), Gks 2367 4° frå ca. 1300–1350. Utdraget i dette heftet fortel om Balders død. Balder har tidlegare drøymt at livet hans er i fare, og æsene vil derfor verne om han. Frigg har motteke eidar frå alt i naturen, sjukdommar, dyr, fuglar og ormar om at dei ikkje skal skade Balder. Loke mislikar dette og forkledd som ei gammal kone dreg han til Frigg. Her får han vite at alle har lova å skåne Balder, utanom ein misteltein som veks vest for Valhall – den tykte Frigg var for ung til at ho ville krevje nokon eid.

- 30 En Loke tók mistiltein ok sleit upp ok gekk til þings. En Høðr stóð útarliga í
taka mistilteinn slíta ganga þing standa
Men Loke tok mistelteinen og sleit den opp og gjekk til tinget. Hod stod i utkanten
- 31 mannhringinum, því at hann var blindr. Þá málir Loke við hann: «Hví skýtr þú
mannhringr vera mæla skjóta
av manneringen, fordi at han var blind. Då seier Loke til han: «Kvifor skyt du
- 32 ekki at Baldri?» Hann svarar: «Því at ek sé eigi hvar Baldr er, ok þat annat
Baldr svara sjá vera sá annarr
ikkje på Balder?» Han svarar: «Fordi at eg ikkje ser kvar Balder er, og dessutan (fordi)
- 33 at ek em vápnlauß». Þá málir Loke: «Gerðu þó í líking annarra manna
vera mæla gera þú annarr maðr
at eg er vâpenlaus». Då seier Loke: «Men gjer du likevel det same som andre menn
- 34 ok veit Baldri sômd sem aðrir menn. Ek mun vísa þér til hvar hann stendr. Skjót at
veita Baldr annarr maðr munu þik standa skjóta
og vis Balder ære slik som andre menn. Eg skal vise deg kvar han står. Skyt på han
- 35 honum vendi þessum». Høðr tók mistiltein ok skaut Baldri at tilvísun Loka.
hann vöndr þessi taka mistilteinn skjóta Baldr tilvísan Loki
(med) denne kvisten. Hod tok mistelteinen og skaut Balder etter tilvising (av) Loke.

36 Flaug skotit í gegnum hann ok fell hann dauðr til jarðar, ok hefir þat mest úhapp
fljúga skot falla jörð hafa sá mikill
Skotet fór i gjennom han og han fall død til jorda. Og det er den største ulykka

37 verit unnit með goðum ok mönnum.
vera vinna goð maðr
(som) har hendt både gudar og menneske.

III. 7. Balders død. Utsnitt Sinkografi av Ib Spang Olsen (1921–2012).
Frå Ole Restrups bok *Odin og Tor* (København: Gad, 1953).

Grammatikk

5 Fonologi

Fonologien gjev eit oversyn over lydane i språket. I mange språk kan det vere stor avstand mellom skriftbiletet og uttalen, slik som i engelsk og fransk – og endå meir i færøysk. Andre språk, som t.d. finsk, er svært ortofone, dvs. at det er eit nært samband mellom skriftbiletet og uttalen. Moderne norsk er i ei mellomstilling, men ligg helst i den ortofone delen av skalaen. Fleire reformer i norsk har teke rettskrivinga i ei meir ortofon (dvs. lydrett) retning, t.d. *chauffeur* > *sjåfør*, *chef* > *sjef*, *wire* > *vaier*, *champagne* > *sjampanje*, *service* > *sørvis*. Fleire av desse er no så gamle at dei knapt lenger er omstridde – rundt 1990 gav jamvel *Aftenposten* opp mange av dei tradisjonelle formene som *sprog* for *språk*.

Det fanst ingen instans som la ned strenge normer for skriftspråket i norrøn tid. Skrivekunsten var ikkje allmenn, men avgrensa til enkelte skriftsentra, i tilknytning til kloster og andre kyrkjelege sentra i og utanfor byane, statsapparatet rundt det kongelige kanselliet og ein og annan storgard. Sjølv om kvart skriftsenter heldt oppe ei viss standardisering av skriftspråket, viser likevel handskrifts- og brev materialet ortografisk variasjon på mange punkt.

I dei *unormaliserte* tekstutgåvene er ortografien i kvart handskrift kopierte nøyaktig. Kjeldekritiske krav gjer at språkforskarar og historikarar gjerne brukar slike utgåver, om dei ikkje då studerer sjølve handskriftet, anten i original eller i fotografi (faksimileutgåve). Ulempa er at desse utgåvene er vanskeleg tilgjengelege og gjev lesarane lita hjelp på veggen. Av praktiske grunnar har det derfor nedfelt seg ein *normalisert* ortografi for norrønt språk. Dette skjedde på 1800-talet under påverknad av nyare islandsk ortografi, og det er denne ortografien vi møter i grammatikkar, ordbøker og mange tekstutgåver.

Ettersom det kan vere så stor skilnad mellom skriftbiletet og uttalen, er det nødvendig å setje opp lydssystemet i eit språk i form av dei *fonema* som blir brukte i talespråket, og deretter vise korleis desse korresponderer med *grafema* i den skriftlege attgjevinga – enkelt sagt korleis språklydar korresponderer med skriftteikn.

Vi reknar at norrønt hadde eit svært ortofont skriftbiletet, særleg i den såkalla normaliserte ortografien som blir brukt i dette heftet, i grammatikkar og ordbøker – og i mange av tekstutgåvene. Vi kan derfor stille opp lydssystemet i norrønt ved å bruke teikna i ortografien i språket, med nokre få unntak. Det er gjort i ill. 8 og 9 som viser konsonantane og vokalane i norrønt. I desse figurane er konsonantar oppstilte etter uttalen på tilsvarende måte som ein finn i det internasjonale fonetiske alfabetet, IPA, og i dei fleste grammatikkar over framandspråk. Grensa mellom konsonantar og vokalar er ikkje skarp – dei såkalla halvokalane kjem i ei mellomstilling. Ill. 8 er oppstilt slik at dei listar opp konsonantane etter fallande sonoritet, dvs. at først kjem dei minst sonore

(klangføre) konsonantane, og så stig dei i sonoritet etter kvart som ein går nedover i skjemaet, dvs. at dei nærmar seg vokalane.

	labial		dental		alveolar		palatal – velar	
	ustemt	stemt	ustemt	stemt	ustemt	stemt	ustemt	stemt
plosiv	p	b			t	d	k	g
frikativ	f		þ	ð	s			
nasal	m		n					
lateral			l					
vibrant			r					
halv-vokal	v		j					

III. 8. Konsonantar (inkl. halv vokalar) i norrønt. Lange konsonantar blir markerte gjennom fordobling, akkurat som i moderne norsk, t.d. *kalla* 'kalle'. Konsonanten *h* står utanfor skjemaet; han bør truleg oppfattast som ein laryngal lyd.

	fremre		bakre	
	urunda	runda	urunda	runda
høge	i í	y ý		u ú
mellomhøge	e é	ø ø		o ó
låge	æ		a	ɑ á

III. 9. Vokalar i norrønt. Aksent over vokalen viser at han er lang.

I tillegg har norrønt dei tre historiske diftongane *ei*, *ey* og *au*, forutan fire nye diftongar *ja*, *jø*, *jó* og *jú* (skrivne med halv vokalen *j*).

På Island og i fleire andre land er det tradisjon for å lese norrønt med nyislandsk uttale. I Noreg har det vore vanleg å bruke ein tilpassa moderne norsk uttale. Det er

faktisk slik at vokalsystemet i norsk har endra seg mindre enn i islandsk, og såleis dannar eit brukande, om ikkje fullgodt utgangspunkt. Den beste løysinga er derfor å ta sikte på ein historisk korrekt uttale, så langt denne lèt seg rekonstruere. Dette er også praksis i andre fag, som gresk og latin.

Vi reknar at den norrøne normalortografien gjev eit svært dekkjande bilete av uttalen då det latinske alfabetet vart innført og i fleire hundre år framover, særleg den klassiske perioden på 1200-talet. Som hovudregel kan ein uttale norrønt i samsvar med skriftbiletet, men med følgjande avvik:

- á som moderne norsk *å* (runda uttale av *a*).
- ð som opningslyden i engelsk *that*.
- ey som moderne norsk *øy* (jf. den nyare skrivemåten *Frøya* for gudinna *Freyja*).
- f – i framlyd (*fara*) og ved dobbelskriving (*offra*) som moderne norsk *f*.
– i innlyd (*sofa*) og utlyd (*lif*) som moderne norsk *v*.
- g – i framlyd (*gera*), ved dobbelskriving (*liggia*) og etter *n* (*langr*) som moderne norsk *g*, dvs. som lukkelyd (plosiv).
– elles i innlyd og utlyd som *g* i nyislandsk *saga* (eller i spansk *amigo*) dvs. som frikativ (prøv å uttale norsk *g* utan fullt lukke).
- h som i moderne norsk, bortsett frå føre *l*, *n*, *r* og *v*, då vi reknar med at han hadde ein meir markant frikativ uttale.
- j som moderne norsk *j*, men med separat uttale også i konsonantsamband (*kj*, *sj*, *skj*, *stj*, *tj*).
- o bør uttalast som ein mellomhøg, bakre vokal, om lag som den “kontinentale” *o* i tysk. I moderne norsk har dei fleste dialektar denne uttalen i ord som *sopp* og *voks*. Denne uttalen gjeld både *o* og *ó*.
- r som rulle-r. Skarre-r var ukjend i norrøn tid, anna enn kan hende som talefeil (lyden kom truleg inn i norske dialektar frå 1700-talet av).
- þ som opningslyden i engelsk *thing*.
- u bør uttalast som ein høg, bakre vokal, om lag som den “kontinentale” *u* i tysk. I moderne norsk har dei fleste dialektar denne uttalen i ord som *ung* og *bukk*. Denne uttalen gjeld både *u* og *ú*.
- ø som moderne norsk *ø*.
- ø som ein låg, bakre, runda vokal – om lag som moderne norsk *å*.

To konsonantsamband blir som oftast noterte med berre eitt teikn:

- x svarar til konsonantsambandet *ks*, t.d. *lax* = *laks* m. ‘laks’.
- z svarar til konsonantsambanda *ts*, *ds* og *ðs*, t.d. *brauzk* = *brautsk* (av *brjóta* st.vb. ‘bryte’), *helzk* = *heldsk* (av *halda* st.vb. ‘halde’).

Omlyd

Omlyd er ei svært viktig form for vokalskifte, både i bøyning og ordlagning. Omlyden oppstod under overgangen frå urnordisk til norrønt, og han viser seg nesten overalt i bøyninga av norrønt, og vi ser også mange utslag av han i moderne norsk, jf. bøyning som *ung – yngre, lang – lengre, rot – røter*, eller ordlagning som *full – fyller, mål – mæle*.

Ved i-omlyd blir bakre rotvokalar *fremja* (palataliserte) under påverknad av ein etterfølgjande *i* eller *j*. I-omlyden råka både dei korte og dei lange bakre vokalane i alle tre høgder. I-omlyden er den som har sett mest spor etter seg i norsk.

	fremre		bakre	
	urunda	runda	urunda	runda
høge	i í	y ý ←	u ú	
mellomhøge	e é	ø ø ←	o ó	
låge	æ æ ←		a á	

Ill. 10. I-omlyden. Denne omlyden gav tre nye vokalar i norrønt: *y, ø og æ*.

Ved u-omlyd blir urunda vokalar *runda* under påverknad av ein etterfølgjande *u* eller *v*. U-omlyden råka særleg dei låge vokalane *a* og *á* (derfor er pila heiltrekt), og då det ikkje fanst nokon runda, låg vokal i urnordisk, oppstod det to nye vokalar, *ø* og *ó*. Seinare fall *á* og *ø* saman i *á*, og *e* og *æ* fall saman i *e*, slik vi ser i ill. 9 ovanfor.

	fremre		bakre	
	urunda	runda	urunda	runda
høge	i í	→ y ý		u ú
mellomhøge	e é	→ ø ø		o ó
låge	æ æ		a á	→ ø ó

Ill. 11. U-omlyden. Denne kjem først og fremst til uttrykk i sambandet mellom *a* og *ø*, slik som i talbøyninga *barn – børn*. Frå norske dialektar kjenner vi fleirtalsforma *born*, og frå dansk *børn*.

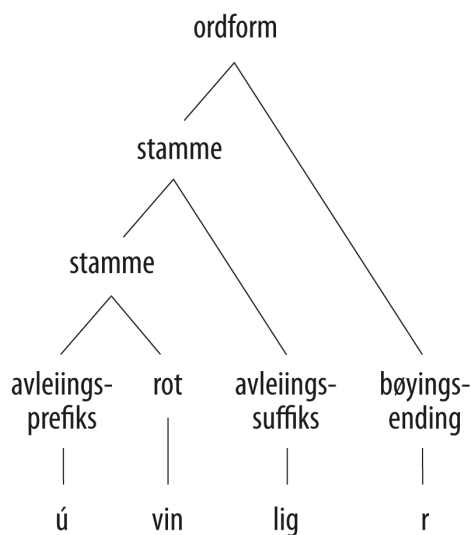
6 Morfologi

Morfologien gjev eit oversyn over bøyning og ordlaging. For studiet av norrønt er det bøyninga vi først gjev oss i kast med, men innsikt i ordlaginga er også til hjelp for å forstå språkstrukturen. Under omtalen av omlyd på den førre sida gav vi døme på begge delar: bøyning i *ung – yngre* (positiv og komparativ), ordlaging i *full – fylle* (adjektiv og verb).

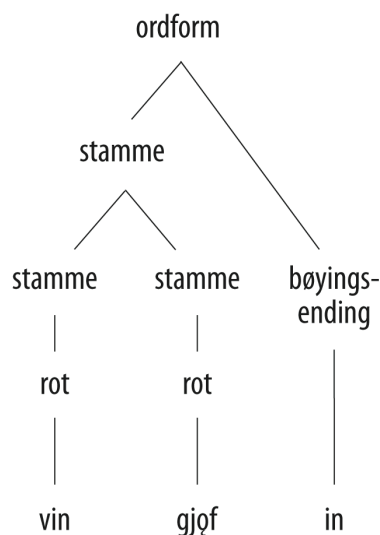
Alle ord har ei *rot*, anten det er tale om eldre eller yngre norsk. Rota er den delen av ordet som er minst utsett for endring under ordbøyning og ordlaging. I usamansette ord er det også slik at rota ber hovudinnhaldet i ordet. I orda *vinir* ‘vener’ og *vinsemd* ‘venskap’ er rota *vin* ‘ven’. Fordi rota er mindre utsett for endringar enn andre delar av ordet, er det lettast å sjå samanhengar mellom ulike språk og språksteg når ein samanliknar røtene i orda.

Mange ord er avleidde eller samansette. Avleiingar inneber at det blir føydd eit affiks til rota, som t.d. *-semd* i ordet *vinsemd*, eller *ú-* og *-lig* i ordet *úvinligr* ‘uvenleg’. Samanføyning av rot og affiks fører fram til ei større eining som vi kallar *stamme*. Dømet *úvinligr* viser at affiksa kan plassere seg både føre rota, som *prefiks*, og etter rota, som *suffiks*. Ved samansetjing blir to eller fleire stammer samanføyde, som t.d. *vin* og *gjøf* i ordet *vingjøf* ‘venegåve’. Dei fleste norrøne ord er likevel usamansette og inneheld heller ikkje noko avleiingsaffiks. I desse orda fell rot og stamme saman, t.d. *vin* i ordet *vinr* og *hest* i ordet *hestr*.

Til stammene kan det leggjast ei *bøyingsending*, t.d. *vin + r* → *vinr*, *úvinlig + r* → *úvinligr* eller *vingjøf + in* → *vingjøfin* ‘venegåva’. Sluttproduktet er ei ordform. Med utgangspunkt i den fulle ordforma kan vi såleis “skrelle” av bøyingsendingane for å finne stamma, og deretter eventuelle avleiingsaffiks for å finne rota av ordet. Ill. 12 og 13 viser bygnaden av dei to ordformene *úvinligr* og *vingjøfin*.

Ill. 12. Ordstrukturen i *úvinligr* ‘uvenleg’.

Ill. 13. Ordstrukturen i *vingjøfin* ‘venegåva’.

6.1 Substantiv

Hovudinndelinga er mellom sterke og svake substantiv, der dei første er kjenneteikna ved at dei har mange former (og minst ei form i eintal endar på konsonant) og dei svake ved at dei har færre former (og alle former i eintal endar på vokal).

I kvart paradigme fører vi først opp ein hovudtype og deretter variantar som kan ha ei eller fleire avvikande former, markert med eit tal i sirkel. Avvika er forklarte under kvart paradigme.

Sterke

■ Maskuline a-typar : endar på *-a* i akkusativ fleirtal

SG. N.	konungr	dagr	sveinn ③	dróttinn ③
G.	konungs	dags	sveins	dróttins
D.	konungi	degi ②	sveini	dróttni ④
A.	konung	dag	svein	dróttinn
PL. N.	konungar	dagar	sveinar	dróttnar ④
G.	konunga	daga	sveina	dróttna ④
D.	konungum	dögum ①	sveinum	dróttnum ④
A.	konunga	daga	sveina	dróttna ④

Som *konungr* m. 'konge' går *Baldr* m.prop. 'Balder', *grátr* m. 'gråt', *Guð* m.prop. 'Gud' (også som i-type), *hreimr* m. 'jamring', *hvalr* m. 'kval' (også som i-type), *íss* m. 'is', *knífr* m. 'kniv', *Óláfr* m.prop. 'Olav', *sárleikr* m. 'smerte', *selr* m. 'sel', *tannarr* m. 'flis' og *vargr* m. 'ulv'.

Som *dagr* m. 'dag' går *sunnudagr* m. 'sundag' og *mánadagr* m. 'måndag'.

Som *sveinn* m. 'ung mann' går *mistilteinn* m. 'misteltein' og *skutillsveinn* m. 'bordsvein'.

Som *dróttinn* m. 'herre' går *engill* m. 'engel', *himinn* m. 'himmel' og *morginn* m. 'morgon'.

- ① Ord som har rotvokalen *a* framfor ein *u*, får u-omlyd $a > \varrho$, t.d. *dagum* > *dögum*.
- ② I ordet *dagr* har det oppstått i-omlyd $a > e$ i dativ, *dagi* > *degi*.
- ③ I ord som *dróttinn*, *engill*, *íss*, *morginn* og *sveinn* har den underliggjande endinga *-r* forsvunne ved assimilasjon, *engil + r* > *engill*, *ís + r* > *íss*, *svein + r* > *sveinn*.
- ④ I fleirstava ord som *dróttinn*, *engill* og *morginn* blir den andre vokalen synkopert framfor endingar som byrjar på vokal, t.d. *dróttini* > *dróttni*, *dróttinar* > *dróttnar*.

SG. N.	herr	PL. N.	herjar ⑦
G.	herjar ⑦	G.	herja ⑦
D.	her	D.	herjum ⑦
A.	her	A.	herja ⑦

Den sterke a-typen *herr* m. 'hær' har ei litt avvikande bøyning ettersom det blir skote inn ein *j* i fleire av formene.

⑦ Enkelte ord får innskot av *j* føre endingar på *-a* og *-u*, t.d. *her + j + ar > herjar*.

■ Maskuline *i*-typar : endar på *-i* i akkusativ fleirtal

SG. N.	atburðr	PL. N.	atburðir
G.	atburðs	G.	atburða
D.	atburð	D.	atburðum
A.	atburð	A.	atburði

Som *atburðr* m. 'hending' går også *burðr* m. 'fødsel' og *hugr* m. 'tanke, sinn'.

■ Maskuline *u*-typar : endar på *-u* i akkusativ fleirtal

SG. N.	vøndr ①	spánn ③	bjørn ①
G.	vandar	spánar	bjarnar
D.	vendi ②	spæni ②	birni ②
A.	vønd ①	spán	bjørn ①
PL. N.	vendir ②	spænir ②	birnir ②
G.	vanda	spána	bjarna
D.	vøndum ①	spánum	bjørnum ①
A.	vøndu ①	spánu	bjørnu ①

Som *vøndr* m. 'kvist' går også *Høðr* m. 'Hod'.

- ① Ved u-omlyd *a > ø* oppstår t.d. *vøndum* og *vønd* (etter bortfall av *u*, **vandu > vønd*).
- ② Ved i-omlyd *a > e* oppstår t.d. *vandi > vendi* og *vandir > vendir*. Når rotstavinga opnar med *j*, går *e* over til *i* og *j* fell, t.d. *bjarni > birni* og *bjarnir > birnir*.
- ③ I forma *spánn* 'spon' har den underliggjande *-r* forsvunne ved assimilasjon, *spán + r > spánn*. Det same har skjedd i *bjørn + r > bjørn*.

■ Maskuline r-typar : endar på *-r* i akkusativ fleirtal

SG. N.	maðr	PL. N.	menn ②
G.	manns	G.	manna
D.	manni ②	D.	mönnum ①
A.	mann	A.	menn ②

Som *maðr* m. ‘mann’ går også *spámaðr* m. ‘profet’. Nominativsforma *maðr* går tilbake på ei eldre form **mannr*, der vi har fått utviklinga *nnr* > *ðr*.

- ① Ved u-omlyd *a* > *o* oppstår *mannum* > *mönnum*.
 ② Ved i-omlyd *a* > *e* oppstår *menn* (etter bortfall av *i*, **mannir* > *menn*).

■ Feminine ar-typar : endar på *-ar* i akkusativ fleirtal

SG. N.	borg	mey <i>el.</i> mær
G.	borgar	meyjar ⑦
D.	borg	mey <i>el.</i> meyju ⑦
A.	borg	mey
PL. N.	borgar	meyjar ⑦
G.	borga	meyja ⑦
D.	borgum	meyjum ⑦
A.	borgar	meyjar ⑦

Som *borg* f. ‘borg, by’ går også *líking* f. ‘skapnad, likskap’. Substantivet *mey/mær* f. ‘møy, jomfru, ung kvinne’ kan ha *-u* i dativ eintal og det har elles *j*-innskot.

- ⑦ Enkelte ord får innskot av *j* føre endingar på *-a* og *-u*, t.d. *mey + j + ar* > *meyjar*.

■ Feminine ir-typar : endar på *-ir* i akkusativ fleirtal

SG. N.	stund	jörð ①
G.	stundar	jarðar
D.	stund	jörðu ①
A.	stund	jörð ①

PL. N.	stundir	jarðir
G.	stunda	jarða
D.	stundum	jorðum ①
A.	stundir	jarðir

Som *stund* f. ‘stund, tid’ går også *sorg* f. ‘sorg, sut’, *sómd* f. ‘ære, heider’, *tilvísan* f. ‘tilvising’ og *veinan* f. ‘jammer, klynking’. Substantivet *jorð* f. ‘jord’ kan ha *-u* i dativ eintal. Det har rotstavinga *ja* og får fleire utslag av u-omlyd.

① Ved u-omlyd *a > o* oppstår t.d. *jorðum* og *jorð* (etter bortfall av *u*, **jarðu > jorð*).

■ Feminine r-typar : endar på *-r* i akkusativ fleirtal

SG. N.	hønd ①	PL. N.	hendr ②
G.	handar	G.	handa
D.	hendi ②	D.	høndum ①
A.	hønd ①	A.	hendr ②

I ordet *hønd* f. ‘hand’ reknar vi med at rotvokalen er *a* (slik som for *jorð* ovanfor).

① Ved u-omlyd *a > o* oppstår *høndum* og *hønd* (etter bortfall av *u*, **handu > hønd*).

② Ved i-omlyd *a > e* oppstår *hendi* og *hendr* (etter bortfall av *i*, **handir > hendr*).

■ Nøytrale **null**-typar : inga ending (dvs. null) i akkusativ fleirtal

SG. N.	borð	lag	hásáti
G.	borðs	lags	hásátis
D.	borði	lagi	hásáti ⑤
A.	borð	lag	hásáti
PL. N.	borð	lög ①	hásáti
G.	borða	laga	hásáta ⑤
D.	borðum	lögum ①	hásátum ⑤
A.	borð	lög ①	hásáti

Som *borð* n. ‘bord’ går *boðorð* n. ‘bod’, *borðker* n. ‘beger’, *bú* n. ‘buskap’, *dýr* n. ‘dyr’, *goð* n. ‘avgud’, *hross* n. ‘hest’, *kertisljós* n. ‘kjerte, lys’, *líf* n. ‘liv’, *log* n. ‘loge, flamme’, *myrkr* n. ‘mørker’, *naut* n. ‘storfe’, *óp* n. ‘rop’ og *skot* n. ‘skot’; som *lag* n. ‘måte, lov’ går også

Grønaland n. 'Grønland', *haf* n. 'hav', *land* n. 'land', *meginland* n. 'fastland' og *úhapp* n. 'ulykke'; som *hásæti* n. 'høgsete' går også *breindyri* n. 'reinsdyr'.

- ① Ved u-omlyd $a > \varrho$ oppstår *løgum* og *løg* (etter bortfall av *u*, $*lagu > lög$).
- ⑤ Ved konstraksjon fell den utlydande *-i* framfor endingar som byrjar på vokal, $hásæti + i > hásæti$, $hásæti + a > hásæta$, $hásæti + um > hásætum$.

Svake

■ Maskuline a-typar : endar på *-a* i akkusativ fleirtal

SG. N.	lófi	PL. N.	lófar
G.	lófa	G.	lófa
D.	lófa	D.	lófum
A.	lófa	A.	lófa

Som *lófi* m. 'lóve, handflate' går også *dauði* m. 'død', *fjöldi* m. 'mengd', *heri* m. 'hare', *keisari* m. 'keisar', *Loki* m.prop. 'Loke' og *þorsti* m. 'tørste'.

■ Feminine ur-typar : endar på *-ur* i akkusativ fleirtal

SG. N.	áhyggja	PL. N.	áhyggjur
G.	áhyggju	G.	áhyggja
D.	áhyggju	D.	áhyggjum
A.	áhyggju	A.	áhyggjur

Som *áhyggja* f. 'tanke' går også *náttúra* f. 'natur' og *stjarna* f. 'stjerne'.

■ Feminine i-typar : endar på *-i* i alle former

SG. N.	elli
G.	elli
D.	elli
A.	elli

Slik går *elli* f. 'alderdom'. Orda i denne klassa har til vanleg ikkje fleirtalsbøying.

Bestemt form av substantivet

Den bestemte forma av substantivet blir danna ved at demonstrativet *inn* blir lagt til dei bøygde formene av substantivet. Bøyinga av *inn* er den same som *minn* nedanfor, berre at rotvokalen er kort i alle formene.

	MASK.	FEM.	NØYTR.
SG. N.	inn	in	it
G.	ins	innar	ins
D.	inum	inni	inu
A.	inn	ina	it
PL. N.	inir	inar	in
G.	inna	inna	inna
D.	inum	inum	inum
A.	ina	inar	in

Det slåande med bøyinga av substantiv i bestemt form, er at dei får dobbelt opp med endingar, som ein kan sjå i paradigmet nedanfor. I mange former, særleg i fleirtal, blir ordformene modifiserte etter reglane ⑧, ⑨ og ⑩.

SG. N.	hringr inn	stund in	log it
G.	hrings ins	stundar innar	logs ins
D.	hringi num ⑧	stund inni	logi nu ⑧
A.	hring inn	stund ina	log it
PL. N.	hringar nar ⑨	stundir nar ⑨	log in
G.	hringa nna ⑧	stunda na ⑧	loga nna ⑧
D.	hringu num ⑩	stundu num ⑩	logu num ⑩
A.	hringa na ⑧	stundir nar ⑨	log in

- ⑧ Artikkelen mistar sin *i* etter endingsvokalane *i*, *a* og *u*, t.d. *bringi + inum > bringinum*, *stunda + inna > stundanna*, *logi + inu > loginu*.
- ⑨ Artikkelen mistar sin *i* etter endinga *-r* i fleirtal, t.d. *bringar + inar > bringarnar*, *stundir + inar > stundirnar*.
- ⑩ Artikkelen mistar sin *i* og substantivet sin *-m* i dativ fleirtal, t.d. *bringum + inum > bringunum*, *stundum + inum > stundunum*, *logum + inum > logunum*.

6.2 Adjektiv og determinativ

Adjektiv har både sterk og svak bøyning. Døme på sterk bøyning er *gamall maðr* '(ein) gammel mann' og svak bøyning *hinn gamli maðr* 'den gamle mannen'. Vi har framleis dette skiljet i moderne norsk, som ein kan sjå av *gamal* (sterk bøyning) vs. *gamle* (svak bøyning). I norrønt får adjektivet svak bøyning etter determinativ som *hinn* o.l. Elles har det sterk bøyning. Vi finn den same bøyninga for sterke adjektiv (i positiv og superlativ) og fleire av determinativa. Her gjeld det *allr*, *sjalfr*, *einn*, *minn*, *annarr* og *nøkkurr*.

	MASK.	FEM.	NØYTR.
SG. N.	fastr	føst ①	fast
G.	fasts	fastrar	fasts
D.	føstum ①	fastri	føstu ①
A.	fastan	fasta	fast
PL. N.	fastir	fastar	føst ①
G.	fastra	fastra	fastra
D.	føstum ①	føstum ①	føstum ①
A.	fasta	fastar	føst ①

Som *fastr* adj. 'djup' går også *blindr* adj. 'blind', *dauðr* adj. 'død', *fórr* adj. 'god til', *breinn* adj. 'rein', *hvítr* adj. 'kvit', *ljóss* adj. 'lys', *réttr* adj. 'rett, riktig', *svartr* adj. 'svart', *sáll* adj. 'sæl, lykkeleg' og *vápnlauss* adj. 'våpenlaus'. Like eins går determinativa *allr* 'all, heil' og *sjalfr* 'sjølv' slik.

	MASK.	FEM.	NØYTR.
SG. N.	heilagr	heilög ①	heilagt
G.	heilags	heilagrar	heilags
D.	helgum ④	heilagri	helgu ④
A.	helgan ④	helga ④	heilagt
PL. N.	helgir ④	helgar ④	heilög ①
G.	heilagra	heilagra	heilagra
D.	helgum ④	helgum ④	helgum ④
A.	helga ④	helgar ④	heilög ①

Adjektivet *heilagr* 'heilag' har mange kontraherte former av typen *heilagan* > *helgan*.

	MASK.	FEM.	NØYTR.
SG. N.	mikill ③	mikil	mikit
G.	mikils	mikillar	mikils
D.	miklum ④	mikilli	miklu ④
A.	mikinn	mikla ④	mikit
PL. N.	miklir ④	miklar ④	mikil
G.	mikilla	mikilla	mikilla
D.	miklum ④	miklum ④	miklum ④
A.	mikla ④	miklar ④	mikil

Adjektivet *mikill* ‘mykje, stor’ har også ei lang rekkje kontraherte former.

- ① Ved u-omlyd *a > o* oppstår *føstu* og *føstum*, og *føst* (etter bortfall av *u*, **fastu > føst*).
- ③ I adjektiv som *sáll*, *hreinn* og *lauss* har den underliggjande endinga *-r* forsvunne ved assimilasjon, *sál + r > sáll*, *hreín + r > hreinn*, *laus + r > lauss*.
- ④ I adjektiv som *heilagr* og *mikill* blir den andre vokalen synkopert framfor endingar som byrjar på vokal, t.d. *mikil + um > miklum*, *heilag + um > helgum*. I det siste tilfellet blir også diftongen forenkla, *ei > e*.

	MASK.		FEM.		NØYTR.	
SG. N.	minn	einn	mín	ein	mitt	eitt
G.	míns	eins	minnar	einnar	míns	eins
D.	mínum	einum	minni	einni	mínu	einu
A.	minn	einn	mína	eina	mitt	eitt
PL. N.	mínir	einir	mínar	einir	mín	ein
G.	minna	einna	minna	einna	minna	einna
D.	mínum	einum	mínum	einum	mínum	einum
A.	mína	einir	mínar	einir	mín	ein

Som *einn* ‘ein’ går *hin* ‘den, den andre’, *minn* ‘min’ og *sinn* ‘sin’, bortsett frå at dei to sistnemnde orda har eit skifte i lengda på rotvokalen. I fleirtal har *einn* tydinga ‘nokon’ – *einir váru þeir sem* ‘dei var nokon som ...’. *Engi* ‘ingen’ har ei bøyning som minner om adjektiva, men det har ein del særreigne former, m.a. *ekki* i nominativ og akkusativ nøytrum eintal og *enskis* i genitiv maskulinum og nøytrum eintal.

	MASK.		FEM.		NØYTR.	
SG. N.	annarr	nøkkurr	qnnur	nøkkur	annat	nøkkut
G.	annars	nøkkurs	annarrar	nøkkurrar	annars	nøkkurs
D.	qðrum	nøkkurum	annarri	nøkkurri	qðru	nøkkuru
A.	annan	nøkkurn	aðra	nøkkura	annat	nøkkut
PL. N.	aðrir	nøkkurir	aðrar	nøkkurar	qnnur	nøkkur
G.	aðra	nøkkurra	aðra	nøkkurra	aðra	nøkkurra
D.	qðrum	nøkkurum	qðrum	nøkkurum	qðrum	nøkkurum
A.	aðra	nøkkura	aðrar	nøkkurar	qnnur	nøkkur

Ved u-omlyd $a > q$ oppstår former som **annarum* > *qðrum* (her er det i tillegg synkope av den andre *a* og overgang *nnr* > *ðr*) og **annaru* > *qnnur* (etter synkope av endingsvokalen *-u*).

6.3 Pronomen og demonstrativ

Pronomena er ei lita klasse i norrønt og omfattar berre dei personlege pronomena og nokre få andre ord. Dei er kjenneteikna ved ei svært avvikande bøying med høg grad av stammeskifte. Her tek vi med dei personlege pronomen i 1., 2. og 3. person eintal (sjølv om vi i tekstane i dette heftet nesten berre har døme på pronomen i 3. person). I 3. person er pronomena genusedelte, slik som i moderne norsk.

	1. PERS.	2. PERS.	3. PERS.	3. PERS.	3. PERS.
	—	—	MASK.	FEM.	NØYT.
SG. N.	ek	þú	hann	hon	þat
G.	mín	þín	hans	hennar	þess
D.	mér	þér	honum	henni	því
A.	mik	þik	hann	hana	þat

Til pronomenklassa høyrer også det refleksive pronomenet *sik* 'seg'. Det har inga form i nominativ, men har dei tre formene *sín* i genitiv, *sér* i dativ og *sik* i akkusativ. I mangel av ei nominativsform blir akkusativforma brukt som oppslagsform.

I nøytrum av 3. person eintal brukar norrønt former av demonstrativet *sá* ‘den’:

	MASK.	FEM.	NØYTR.
SG. N.	sá	sú	þat
G.	þess	þeirar	þess
D.	þeim	þeiri	því
A.	þann	þá	þat
PL. N.	þeir	þær	þau
G.	þeira	þeira	þeira
D.	þeim	þeim	þeim
A.	þá	þær	þau

Fleirtalsformene av demonstrativet *sá* blir brukt som personlege pronomen. Til skilnad frå dei aller fleste dialektar av moderne norsk er det genusdeling i fleirtal, slik at ein brukte *þeir* om fleire menn, *þær* om fleire kvinner og *þau* om fleire av begge kjønn.

	MASK.	FEM.	NØYTR.
SG. N.	sjá, þessi	sjá, þessi	þetta
G.	þessa	þessar, þessarar	þessa
D.	þessum, þeima	þessi, þessari	þessu, þvísa
A.	þenna	þessa	þetta
PL. N.	þessir	þessar	þessi
G.	þessa, þessara	þessa, þessara	þessa, þessara
D.	þessum, þeima	þessum, þeima	þessum, þeima
A.	þessa	þessar	þessi

Det utvida demonstrativet *sjá, þessi* har stor formvariasjon i norrønt. I moderne norsk er desse to demonstrativa radikalt forenkla – til *den/det/dei* og til *denne/dette/desse*.

Endeleg skal det nemnast at pronoment *hvat* ‘kva’ har formene *hves* i genitiv, *hvi* i dativ og *hvat* i akkusativ. Det har ikkje fleirtalsformer, like lite som i moderne norsk.

6.4 Verb

I bøyinga av verba er det tenleg å skilje mellom grunnformer (infinitiv, presens, preteritum og supinum) og bøyingsformer for person og numerus (i presens og preteritum). Den mest frekvente forma i skriftlege tekstar er 3. person eintal, og med nokre få unntak (t.d. *ek em vápnlauss* ‘eg er våpenlaus’) er dette den einaste som førekjem i tekstane i dette heftet. Vi kan derfor hoppe over person- og numerusbøying og berre føre opp forma i 3. person eintal. Sjå ein norrøn grammatikk for eit fullstendig oversyn.

6.4.1 Svake verb

I den svake bøyinga av verba blir preteritum danna ved tilføyning av en dental lyd, *-ð*, *-d* eller *-t* avhengig av dei lydlege omgjevnadene.

- Kasta-klassa : danna preteritum ved tilføyning av bindevokalen *a* + dental

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
marka	markar	markaði	markat
gá ⑥	gár ⑥	gáði ⑥	gátt ⑥

Som *marka* vb. ‘merke, skjøne’ går også *kalla* vb. ‘kalle, heite’, *sópa* vb. ‘sope’, *svara* vb. ‘svare’, *vísa* vb. ‘vise’ og *átla* vb. ‘tru, tenkje seg til’.

Som *gá* vb. ‘anse, leggje merke til’ går også *spá* vb. ‘spá’.

⑥ Ved kontraksjon forsvinn *a* etter den likelydande vokalen *á*: *gá + a > gá*, *gá + ar > gár*, *gá + aði > gáði*. Like eins er det med *spá + a > spá*, *spá + at > spát*.

- Telja-klassa : danna preteritum ved vokalskifte + dental

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
hyggja	hyggr	hugði	hugat
skilja	skilr	skildi	skilt

Verbet *hyggja* ‘tenkje’ har vokalskifte etter hovudregelen, slik at rotvokalen i infinitiv og presens er resultat av i-omlyd *u > y*. Slik går også *flytja* vb. ‘flytte’. Verba *skilja* ‘skilje, forstå’ og *vilja* ‘vilje, ønskje’ manglar dette vokalskiftet.

- Dóma-klassa : dannar preteritum ved tilføyning av dental

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
heyra	heyrir	heyrði	heyrtr
fóða	fóðir	fóddi	fótt
renna	rennir	renndi	rennt
mála	málar	málta	mált

Som *heyra* vb. 'høyre' med *-ð* i preteritum går *fóra* vb. 'føre', *lifa* vb. 'leve', *telgja* vb. 'telgje, spikke' og *trúa* vb. 'tru', og med *ðð > dd* går *fóða* vb. 'føde' og *veiða* vb. 'fange'. Som *renna* vb. 'renne' med *-d* i preteritum går *brenna* vb. 'brenna'. Som *mála* vb. 'seie' går *minna* vb. 'hugse' og *veita* vb. 'vise'.

- Uregelrette svake verb

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
hafa	hefir	hafði	haft
gera	gerir	gerði	gert <i>el.</i> gørt
þykkja	þykkir	þótti	þótt

Dei to frekvente verba *hafa* 'ha' og *gera* 'gjere' har nokre avvikande former, slike som presens *hefir* (ikkje *hafir*) av *hafa* og supinumsforma *gørt* av *gera*. Men begge dannar preteritum med dentalsuffiks, og plasserer seg dermed trygt i den svake bøyinga. Endå meir uregelrett er *þykkja* vb. 'meine, synast', som har dentalsuffiks i form av *-t* og dertil eit særskilt vokalskifte *y – ó*.

6.4.2 Sterke verb

Sterke verb har vokalskifte i dei ulike formene. Dette skiftet går tilbake til det indo-europeisk grunnspråket og blir omtalt som *avlyd*, og det kan ikkje lenger forklarast på grunnlag av dei seinare språkstega. *Omlyden* er derimot ein assimilasjon som kan forklarast ut frå det urnordiske eller norrøne språksteget. I verbbøyinga har vi utslag av både u-omlyd, *farum > fòrum*, 1. person fleirtal presens av *fara* 'fare, reise' (6. klasse), og i-omlyd, framfor alt i presens eintal, t.d. *sofa – søfr* (4. klasse), *fara – ferr* (6. klasse). Her står rett nok ikkje *i* lenger i endinga – denne vokalen fall bort under overgangen mellom urnordisk og norrønt.

■ 1. klasse

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
líta	lítr	leit	litit

Til 1. klasse høyrer *líta* vb. 'sjå, stire' og *slíta* vb. 'slite'.

■ 2. klasse

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
skjóta	skýtr	skaut	skotit
fljúga	flýgr	flaug	flogit

Til 2. klasse høyrer *skjóta* vb. 'skyte' og med ei litt avvikande bøyning *fljúga* vb. 'fly'.

■ 3. klasse

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
brenna	brennr	brann	brunnit
bregða	bregðr	brá	brugðit
verða	verðr	varð	orðit
vinna	vinnr	vann	unnit

Til 3. klasse høyrer dei regelrette *brenna* vb. 'brenne' (intransitivt) og *renna* vb. 'renne, springe, gå'. Andre verb har avvikande bøyning: *bregða* vb. 'vende' har bortfall av utlydande konsonant **bragð > brá* (forenkla framstilt), medan *verða* vb. 'bli, skje' har bortfall av *v* føre runda vokal, **vorðit > orðit*, og det same har *vinna* vb. 'gjere', **vunnit > unnit*.

■ 4. klasse

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
bera	berr	bar	borit
koma	kømr	kom	komit

Verbet *koma* 'kome' har nokre varierende former, m.a. *kemr* 'kjem' i presens.

■ 5. klasse

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
biðja	biðr	bað	beðit
sjá	sér	sá	sét
vera	er	var	verit

Som *biðja* vb. 'be' går også *sitja* vb. 'sitje'. Dei to verba *sjá* 'sjå' og *vera* 'vere' høyrer også til 5. klasse, men har ei rekkje avvikande former.

■ 6. klasse

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
fara	ferr	fór	farit
taka	tekr	tók	tekit
standa	stendr	stóð	staðit

Verbet *fara* 'fare, reise' har regelrett bøyning innanfor 6. klasse, medan *taka* vb. 'ta' har i-omlyd i supinum, *takit* > *tekit*, og *standa* vb. 'stå' har eit gammalt innskot av *-n-* i infinitiv og presens.

■ 7. klasse

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
falla	fellr	fell	fallit
halda	heldr	helt	haldit
ganga	gengr	gekk	gengit
láta	lætr	lét	látit

Dei fire verba *falla* 'falle', *halda* 'halde', *ganga* 'gå, spasere' og *láta* 'la' høyrer alle til den 7. klassa, som har fleire undergrupper. Opphavleg danna desse verba preteritum ved reduplikasjon, dvs. at den første delen av rotstavinga vart teken opp att. Dette er ikkje lenger synleg i norrønt.

6.4.3 Verb med blanda bøyning

Ei mindre gruppe verb har ei bøyning med trekk frå både den svake og den sterke bøyinga. Hit høyrer ei *lita*, men frekvent gruppe av verb som for det meste opptrer som hjelpeverb. Dei blir kalla preterito-presentiske verb fordi dei dannar presens etter mønster av preteritum av dei sterke verba, dvs. med avlyd, og preteritum ved hjelp av dentalsuffiks, slik som dei svake verba.

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	SUPINUM
<i>vita</i>	<i>veit</i>	<i>vissi</i>	<i>vitat</i>
<i>mega</i>	<i>má</i>	<i>mátti</i>	<i>megat el. mátt</i>
<i>skulu</i>	<i>skal</i>	<i>skyldi</i>	—
<i>munu</i>	<i>mun el. man</i>	<i>mundi</i>	—

6.5 Ord utan bøyning

Nokre ordklasser har inga bøyning (eller berre unntaksvis).

6.5.1 Adverb

Hit høyrer *eigi* og *ekki* 'ikkje', *fyrir* og *fyrir* 'før, tidlegare', *hvar* 'kvar', *mest* 'mest', *síðan* 'sidan, deretter', *svá* 'så, slik', *þá* 'då', *þaðan* 'derav, derifrå', *þar* 'der', *þó* 'likevel', *upp* 'opp', *út* 'ut', *útarliga* 'i utkanten' og *víst* 'sikkert'. Ingen av desse har noka bøyning. Unntaket er adverbet *fast* 'fast' som kan gradbøyast i positiv, komparativ og superlativ, *fast* – *fastar* – *fastast*, og *vel* 'vel, riktig' som har den uregelrette gradbøyinga *vel* – *betr* – *bezt*.

6.5.2 Preposisjonar

Hit høyrer *á* 'på', *af* 'av', *at* 'på, mot', *fyrir* 'framfor, føre', *fyrir utan* 'forutan, utan', *í* 'i, til', *með* 'med, ved', *til* 'til', *um* 'om', *við* 'ved' og *yfir* 'over, ved'. Merk at *at* også kan vere subjunksjon og infinitivmerke. Ingen preposisjonar kan bøyast.

6.5.3 Konjunksjonar

Hit høyrer dei svært frekvente konjunksjonane *ok* 'og' og *en* 'men, og', og dessutan *né* 'ikkje, og ikkje, ingen'. Merk at *en* også kan vere subjunksjon. Nøytrumsforma *báði* av kvantoren *báðir* fungerer som preposisjon i sambandet *báði* – *ok* 'både – og'.

6.5.4 Subjunksjonar

Til ordklassa subjunksjonar høyrer *at* ‘at’, *en* ‘enn (ved samanlikning)’, *er* ‘som, der, i det’, *nema* ‘utan at’, *sem* ‘som’ og (*fyrir*) *því at* ‘fordi at’. Merk at dei tre første subjunksjonane kan forvekslast med andre ord – sjå lista på slutten av glossaret nedanfor.

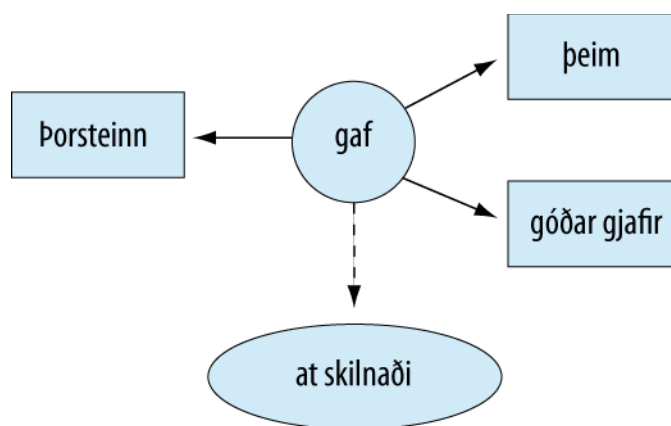
7 Syntaks

Syntaksen gjev reglar for samanføyning av ord til større heilskapar. Medan morfologien fokuserer på forma (kva heiter substantivet *konungr* i dativ?), prøver syntaksen å forklare *bruken* av desse formene (t.d. at dativ blir brukt for det indirekte objektet).

Truleg den største syntaktiske skilnaden mellom norrønt og moderne norsk er *kasus*. Det nærmaste moderne norsk standardspråk kjem til kasus er bøyinga av dei personlege pronomena. Der har vi former som *eg*, *du* og *vi* når pronomenet er subjekt, men *meg*, *deg* og *oss* når det er objekt – t.d. *eg* (subjekt) *slo meg* (objekt), *du slo deg*, *vi slo oss*. Dei førstnemnde formene *eg*, *du* og *vi* svarar til nominativ i norrønt og dei sistnemnde *meg*, *deg* og *oss* til akkusativ. I tillegg hadde norrønt også genitiv og dativ.

7.1 Valens

I moderne norsk dannar sambandet av subjekt og finitt verbal kjernen i ei setning. Men til skilnad frå moderne norsk og mange andre språk er ikkje subjektet obligatorisk i norrønt; *rignir* ‘det regner’ er ei velforma setning. Derfor er det gode grunnar for å seie at kjernen i ei norrøn setning blir danna av det finitte verbalet aleine.

Ill. 14. Døme på setningsstruktur i norrønt

Så snaue setningar som *rignir* ‘det regner’ eller *snjóvar* ‘det snør’ er høgst uvanlege i norrønt. Som oftast knyter verbalet til seg både nominale og adverbiale ledd. Ill. 14 viser korleis setninga *Þorsteinn gaf þeim góðar gjafir at skilnaði* ‘Torstein gav dei gode gáver dá

dei skildest' kan setjast opp som ein "molekylstruktur". Verbalet *gaf* står i midten og knyter til seg tre deltakarar, som alle er nominale ledd, nemleg subjektet *Þorsteinn*, det direkte objektet *góðar gjafir* og det indirekte objektet *þeim*. I tillegg kjem adverbialet *at skilnaði* som fortel om omstenda ved verbalhandlinga, i dette tilfelle tidspunktet. Dette perspektivet har vore utvikla i den såkalla valensgrammatikken, og det kan vere til god hjelp for å forstå den grunnleggjande setningsstrukturen i norrønt. Biletleg talt deler verbalet ut bestemte roller til dei nominale ledda, som dermed blir *deltakarar* i verbalhandlinga. Adverbialet er på si side ein *kringsáár*, dvs. eit ledd som uttrykkjer omstende kring verbalhandlinga, i form av tid, stad og måte.

Dette perspektivet er i praksis lagt til grunn for verbforklaringane i *Norrøn ordbok*. Til dei fleste verba er det sett opp rammer med aktuelle nominale og adverbiale utfyllingar i ein forkorta notasjon, av typen:

<i>ljósta e-n e-u</i>	slå ein med noko
<i>gefa e-m e-t</i>	gje ein noko
<i>gefa e-t við e-u</i>	gje noko (i betaling) for noko
<i>segja e-m e-t</i>	seie ein noko
<i>segja e-t á e-n</i>	seie noko på/mot ein
<i>ljá e-m e-s</i>	låne nokon noko
<i>lofa e-n</i>	(lov)prise ein
<i>bjarga e-u</i>	berge noko

I desse rammene er *einnhverr* 'nokon' brukt som kasusmarkør:

<i>e-m</i>	=	<i>einhverjum</i>	dativmarkør ved personar
<i>e-u</i>	=	<i>einhverju</i>	dativmarkør ved gjenstandar
<i>e-n</i>	=	<i>einhvern</i>	akkusativmarkør ved personar
<i>e-t</i>	=	<i>eitthvert</i>	akkusativmarkør ved gjenstandar
<i>e-s</i>	=	<i>einhvers</i>	genitivsmarkør ved personar/gjenstandar

Den syntaktiske ramma *ljá e-m e-s* inneber altså at verbet *ljá* kan ta to nominale ledd, det eine i dativ (ein person), det andre i genitiv (i praksis ein gjenstand). Setninga *Óláfr lær mér øxar sinnar* 'Olav låner meg øksa si' viser denne ramma i funksjon. Det indirekte objektet står i dativ, *e-m* (her: *mér*), og det direkte objektet i genitiv, *e-s* (her: *øxar sinnar*). Subjektet er utelate i oppstillinga, fordi det alltid står i nominativ.

7.2 Kasus

I kap. 6.1 og 6.2 ovanfor har vi sett at substantiv, adjektiv, determinativ og pronomen kan bøyast i fire kasus. At dei har fire kasus vil ikkje alltid seie at dei har fire ulike

former i alle kasus. For eksempel har svake substantiv mange samanfallande former. Sterke substantiv har derimot stor formvariasjon, og i fleire av typane er det ulike former i alle fire kasus, særleg i eintal.

- ▷ Sjå gjennom kap. 6.1 for å finne døme på mange samanfall og få samanfall i kasusbøyinga av substantiva.

7.2.1 Nominativ

Subjektet og subjektspredikativet står alltid i nominativ:

- 6 **Hann** mælti: “**Mánadagr** er á morgin, dróttinn.”
Hann sa: Måndag er i morgon, herre!

I desse to setningane er *hann* og *mánadagr* begge subjekt og står følgeleg i nominativ.

- ▷ Finn bøyinga av *hann* pron. i kap. 6.3 og *mánadagr* m. i kap. 6.1.

Også substantivet *dróttinn* ‘herre’, som er eit tiltaleord, står i nominativ. I eldre språk som latin og gresk ville eit slikt tiltaleord ha stått i ein eigen kasus, vokativ, men i norrønt har vokativ falle saman med nominativ.

I setninga nedanfor er *konungr* m. subjekt og *spakr* adj. ‘klok’ subjektspredikativ, og begge står i nominativ. Verbet *vera* knyter saman subjekt og subjektspredikativ.

Konungr er **spakr**.
Kongen er klok.

Eit subjekt kongruerer alltid med eit predikativ i kasus, og dersom det er eit adjektiv, kongruerer det dessutan i genus og numerus. I forenkla form gjeld dette også moderne norsk:

Kongen er *klok* | dronninga er *klok* | barnet er *klokt* || dei er alle *kloke*

- ▷ Finn bøyinga av *konungr* m. i kap. 6.1 og av *spakr* adj. (det går som *fastr*) i kap. 6.2. Kor stor er skilnaden mellom adjektivbøyinga i norrønt og i moderne norsk?

7.2.2 Akkusativ

Det direkte objektet står som oftest i akkusativ (men som vi straks skal sjå, kan det også stå i dativ og genitiv):

- 3 Hann hafði í hendi **kníf**.
Han hadde i handa kniv.

Her er *hann* subjekt i nominativ og *kníf* direkte objekt i akkusativ.

Vidare styrer mange preposisjonar akkusativ. Nokre få styrer alltid akkusativ, medan andre kan styre både akkusativ og dativ. Ofte er det slik at ved rørsle *tíl* staden styrer preposisjonen akkusativ, ved nærvære *på* staden dativ (tilstad- vs. påstadnemning):

- 7 Konungr kom þá í **hug** hvat hann hafði gørt.
Kongen kom då i hug kva han hadde gjort.

▷ Finn bøyinga av *knífr* m. og *hugr* m. i kap. 6.1.

7.2.3 Dativ

Det indirekte objektet står alltid i dativ, slik som *sér* 'seg' i denne setninga:

- 8 Síðan bað konungr *føra* **sér** kertisljós.
Deretter bad kongen føre seg kjertelys.

I denne setninga er *kertisljós* direkte objekt i akkusativ.

Ved enkelte verb kan også det direkte objektet stå i dativ, som *spánunum øllum* 'alle sponane' i denne setninga:

- 9 Hann sópaði **spánunum øllum** í hõnd sér.
Han sopa sponane alle i handa (på) seg.

▷ Finn bøyinga av *spánn* m. i kap. 6.1 og *allr* det. (går som *fastr* adj.) i kap. 6.2.

Endeleg er det som nemnt ein del preposisjonar som styrer dativ når dei uttrykkjer nærvære på staden, slik som *i* og *yfir* i den første setninga:

- 1 Óláfr konungr sat í **hásæti** sínu yfir **borðum**.
Olav konge sat i høgsetet sitt over [ved] bordet

▷ Finn bøyinga av *hásæti* n. og *borð* n. i kap. 6.1.

Endeleg er det enkelte preposisjonar som alltid styrer dativ, som t.d. *af* 'av', *frá* 'frá' og *ór* 'ut av'. Eit døme er:

Hann fór frá **mér**.

Han fór frá meg.

▷ Er det noko fellestrekk mellom dei tre preposisjonane *af*, *frá* og *ór* (utanom at dei styrer dativ)?

7.2.4 Genitiv

Det direkte objektet står i genitiv i samband med ei lita gruppe verb, mellom dei *gá* 'anse, leggje merke til':

2 Hann gáði eigi **stundanna**.

Han merka ikkje tida.

Nokre få preposisjonar, særleg *til*, styrer genitiv:

7 Konungr leit til **hans**.

Kongen såg på han.

▷ Repetér bøyinga av *hann* pron. i kap. 6.3.

Denne vanlegaste bruken av genitiv er for å uttrykkje at eit substantiv er underordna eit anna, som i denne setninga:

Hann vildi fast halda **Guðs** boðorð.

Han ville halde fast ved Guds bodord.

I moderne norsk kan vi uttrykkje genitiv på ein tilsvarende måte, *Guds bodord*. Men s-endinga er no blitt ei frittstående eining, som ein kan sjå av gruppegenitivar som *mannen i gatas meining* (dvs. meininga til mannen i gata), *bror mins ball* (dvs. ballen til bror min). Moderne norsk og særleg nynorsk brukar dei bøygdde genitivsformene mindre enn ein gjorde i gammalnorsk.

▷ Kva for genitivsendingar er det i substantivbøyinga i norrønt?

7.3 Kasus kort oppsummert

- Nominativ – kasus for subjektet og subjektspredikativet
– ingen verb eller preposisjonar styrer nominativ
- Akkusativ – dei fleste verb tek det direkte objektet i akkusativ
– mange preposisjonar styrer akkusativ, særleg ved tilstadnemningar
- Dativ – det indirekte objektet står alltid i dativ
– ei mindre gruppe verb tek det direkte objektet i dativ
– mange preposisjonar styrer dativ, særleg ved på- og fråstadnemningar
- Genitiv – ei lita gruppe verb tek det direkte objektet i genitiv
– nokre få preposisjonar styrer genitiv
– genitiv uttrykkjer at eit substantiv er underordna eit anna, t.d for å uttrykkje eigedom eller samhøyrslse

Glossar

Eit glossar er ei forenkla form for ordbok, der ein kan finne dei orda som førekjem i ein eller nokre få tekstar, og berre med dei tydingane som er i bruk der. Ei ordbok tek sikte på å føre opp alle ord i språket og med alle moglege tydingar. Under forklaringane til enkelte vanleg brukte ord må ein ofte leite ei god stund for å finne den rette tydinga.

Dette glossaret følgjer eit godt stykke på veg oppstillinga i *Norrøn ordbok*: Første linje byrjar med oppslagsforma av ordet i halvfeit – for substantiv, determinativ og adjektiv er dette nominativ, for verb infinitiv. Deretter kjem ordklassa i forkorta form, som forklart på s. 2, og dersom ordklassa har bøyning, følgjer ein formparentes som fortel kva for bøyingsklasse ordet høyrer til. Til slutt kjem tydinga av ordet oppført i enkle sitatteikn. Ettersom dette er eit glossar, er det ofte tilstrekkeleg med berre éi omsetjing, medan ei ordbok nesten alltid har fleire omsetjingar.

På den neste eller dei neste linjene kjem dei enkelte førekomstane av ordet, innleidd med linjenummeret der dei står. Om ordet har ei bøyingsform som skil seg frå oppslagsforma, er denne forklart først. Etter to doble strekar kan det stå ei kort forklaring på kvifor denne forma er vald eller andre eigenskapar ved ordet.

á prep. ‘på, i, til’ || styrer akkusativ ved tilstadnemning og dativ ved påstadnemning

- (1) *á einum sunnudegi* ‘på ein sundag’ || styrer dativ
- (3) *á tannar* ‘på ei trestikke’ || styrer akkusativ
- (6) *á morgin* ‘i morgon’ || styrer akkusativ
- (17) *á hann trúir* ‘på han trur’, dvs. ‘trur på han’ || styrer akkusativ
- (22) *á eylöndum* ‘på øyane’ || styrer dativ
- (23), (27) *á Grønaland* ‘til Grønland’ || styrer akkusativ
- (24), (25) *á því* ‘i det’ || styrer dativ
- (28) *á ísum* ‘på isen’ || styrer dativ

af prep. ‘av, frå’ || styrer alltid dativ, bortsett frå når det står absolutt (dvs. utan styrt ledd)

- (3) *renndi þar af* ‘skar der av’, dvs. ‘av denne (trestikka)’ || står absolutt
- (11) *þaðan af* ‘derifrå av’, dvs. ‘deretter’ || står absolutt
- (16) *afhreinni meyju* ‘av ei rein møy’ || styrer dativ
- (24) *af þóðrum* ‘frå andre’ || styrer dativ

áhyggja f. (svak ur-type) ‘tanke’

- (2) *áhyggju* akkusativ eintal || *svá fasta áhyggju* ‘så djup tanke’

allr det. ‘all, heil’

- (9) *öllum* dativ fleirtal || *spánunum öllum* ‘alle sponane’
- (29) *alls* genitiv eintal || *til sunds alls* ‘til all symjing’

allt adv. ‘fullstendig, heilt ut’

(25) *allt* || eigentleg nominativ/akkusativ nøytrum eintal av *allr* det.

annarr det. ‘andre’

(5) *þðru* dativ eintal nøytrum

(24) *þðrum* dativ fleirtal nøytrum

(26) *aðra* akkusativ eintal femininum

(27), (32) *annat* akkusativ eintal nøytrum

(33) *annarra* genitiv fleirtal (alle tre genera)

(34) *aðrir* nominativ fleirtal maskulinum

at sbj. ‘at’ || kan forvekslast med **at** prep. ‘på’

(1) *at Óláfr konungur sat í hárséti sínu* ‘at kong Olav sat i høgsetet sitt’

(2) *at hann gáði eigi stundanna* ‘at han gådde (ansa, la merke til) ikkje tida’

(5) *at hann sjalfr hugði at þðru* ‘at han sjølv tenkte på anna’

(11) *at hann myndi fast halda lög ok boðorð* ‘at han ville halde fast ved lov og bodord’

(15) *at einn maðr skyldi vera borinn* ‘at ein mann skulle bli fødd’

(22) *at þessi dýr fòðask ekki á eylöndum* ‘at desse dyra ikkje lever på øyar’

(23) *at engi maðr hefir flutt þau* ‘at ingen mann har flytta dei’

(25) *at hann fòðisk á því landi* ‘at han er fødd i det landet’

(25) *at hann hefir allt aðra náttúra* ‘at han har ein heilt annan natur’

(33) *at ek em vápnlauss* ‘at eg er våpenlaus’

at prep. ‘på’ || kan forvekslast med **at** sbj. ‘at’

(5) *at þðru* ‘på (noko) anna’ || styrer dativ

(26), (28) *at sér* ‘til seg’ || styrer dativ

(32) *at Baldri* ‘på Balder’ || styrer dativ

(34) *at honum* ‘på han’ || styrer dativ

(35) *at tilvísun* ‘etter tilvisning’ || styrer dativ

atburðr m. (sterk i-type) ‘hending’

(1) *atburðr* nominativ eintal || *sá atburðr* m. ‘den hendinga’

Augustus m.prop. ‘Augustus’ || personnamn i latinsk ortografi og attgjeve i denne ortografien

báðir kvantor ‘både’, i nøytrum som konjunksjon (saman med *ok*)

(28) *báði* akkusativ fleirtal nøytrum || *báði sela ok hvala* ‘både sel og kval’

Baldr m.prop. (sterk a-type) ‘Balder’ || merk at *-r* høyrer til stamma i ordet

(32), (34), (35) *Baldri* dativ eintal

(32) *Baldr* nominativ eintal

bera st.vb. (4. klasse) ‘bere’

(13) *borinn* perfektum partisipp, nominativ eintal maskulinum || *var borinn* ‘var boren’, her ‘var fødd’

(16) *borinn* || *skyldi vera borinn* ‘skulle bli fødd’

(17) *borinn* || *er borinn var* ‘som var fødd’, betre omsett ‘som hadde skjedd’

Betlehem prop. ‘Betlehem’, hebraisk **Beit Leḥem** || stadnamn i latinisert ortografi og atgjeve i denne ortografien; blir ikkje bøygd i den norrøne teksten

biðja st.vb. (5. klasse) ‘be’

(8) *bað* 3. person eintal presens || *bað fóra sér kertisljós* ‘bad føre seg kjertelys’

björn m. (sterk u-type) ‘bjørn’

(24) *björn* nominativ eintal

(26) *birnir* nominativ fleirtal

(27) *björn + inn* → *björninn* nominativ eintal bestemt form ‘bjørnen’

blindr adj. ‘blind’

(31) *blindr* nominativ eintal maskulinum, sterk bøyning || *blindr* står som predikativ og kongruerer med *hann* ‘han’, som også er nominativ eintal maskulinum

boðorð n. (sterk null-type) ‘påbod, krav’

(11) *boðorð* akkusativ fleirtal

borð n. (sterk null-type) ‘bord’

(1) *borðum* dativ fleirtal || *yfir borðum* ‘ved bordet’

borðker n. (sterk null-type) ‘bordkjer, beger’

(4) *borðkeri* dativ eintal

borg f. (sterk ar-type) ‘by’

(13) *borgar* genitiv eintal

bregða st.vb. (3. klasse) ‘vende’, her ‘tenne’

(10) *brá* 3. person eintal preteritum || *þá brá hann þar í loginu* ‘da tente han på eld der, dvs. i handa’

brenna st.vb. (3. klasse) ‘brenne’

(10) *brenna* infinitiv

bú n. (sterk null-type) ‘buskap’

(27) *bú* akkusativ eintal

burðr m. (sterk i-type) ‘fødsel’

(15) *burð* akkusativ eintal

(17) *burðr* nominativ eintal

dauði m. (svak a-type) ‘død’

(20) *dauða* akkusativ eintal || styrt av preposisjonen *fyrir utan*

dauðr adj. ‘død’

(36) *dauðr* nominativ eintal maskulinum, sterk bøyning || kongruerer med *hann* i *fell hann dauðr til jarðar* ‘fall han død til jorda’

dróttinn m. (sterk a-type) ‘herre’

(6) *dróttinn* nominativ eintal || her er nominativ brukt i tiltale

dýr n. (sterk null-type) ‘dyr’

(22) *dýr* nominativ fleirtal

eigi adv. 'ikkje'

- (2) *gáði eigi stundanna* 'merka ikkje tida'
- (11) *vilja eigi yfir ganga* 'ikkje vilje gå utover'
- (18) *þar er eigi hungr* 'der er det ikkje svolt'
- (32) *ek sé eigi* 'eg ser ikkje'

einn det. 'ein'

- (1) *einum* dativ eintal maskulinum || *á einum sunnudegi* 'på ein sundag'
- (14) *eina* akkusativ eintal femininum || *stjörnu eina* 'ei stjerne'
- (16) *einn* nominativ eintal maskulinum || *einn maðr* 'ein mann'

ek pron. 'eg'

- (32), (33), (34) *ek* 1. person

ekki adv. 'ikkje'

- (22), (32) *ekki*

elli f. (svak i-type) 'alderdom'

- (18) *elli* nominativ eintal

en konj. 'og, men'

- (14) *en þá sá keisarinn upp til himna* 'og då såg keisaren opp til himmelen'
- (17) *en sá er á hann trúir* 'og den som trur på han'
- (27) *en hinn hvíti björninn er á Grønalandi er* 'men den kvite bjørnen som er på Grønland'
- (30) *en Loki tók mistiltein* 'men Loke tok mistelteinen'
- (30) *en Høðr stóð útarliga í mannhringinum* 'men Hod stod i utkanten av manneringen'

en sbj. 'enn' || ved samanlikning

- (14) *en hann hafði fyrir sét* 'enn han hadde sett før'
- (26) *en svartir birnir* 'enn dei svarte bjørnane'

engi det. 'ingen'

- (23) *engi* nominativ eintal maskulinum || *engi maðr* 'ingen mann'

engill m. (sterk a-type) 'engel'

- (18) *englum* dativ fleirtal 'englar'

er sbj. 'som, i det, då' || kan forvekslast med *er*, 3. person eintal presens av *vera* st.vb.

- (7) *er hann heyrði þetta* 'då han hørde dette'
- (9) *er hann hafði telgt* 'som han hadde telgt'
- (12) *er hann vissi réttast* 'som han visste var rettast'
- (13) *er Guð var borinn í* 'som Gud var fødd i'
- (17) *er borinn var* 'som er fødd', dvs. 'som har skjedd'
- (17) *sá er á hann trúir* 'den som trur på han'
- (26) *er í skógum ganga* 'som går i skogane'
- (27) *er á Grønalandi er* 'som er i Grønland'

eyland n. 'øydeland, ubygt land'

- (22) *eylondum* dativ fleirtal || *landum* > *londum* ved u-omlyd

falla st.vb. (7. klasse, C) ‘falle’

(36) *fell* 3. person eintal preteritum

fara st.vb. (6. klasse) ‘fare, reise’

(13) *fór* 3. person eintal preteritum, her ‘fór, reiste’

(28) *ferr* 3. person eintal presens ‘fer, reiser’

fast adv. ‘fast’

(11) *hann myndi fast halda* ‘han ville halde fast’

fastr adj. ‘djup’

(2) *fasta* akkusativ eintal femininum, sterk bøyning || *svá fasta áhyggju* ‘så djup tanke’

fjöldi m. (svak a-type) ‘mengd’

(21) *fjöldi* nominativ eintal

fljúga st.vb. (2. klasse) ‘fly’

(36) *flaug* 3. person eintal preteritum

flytja sv.vb. (telja-klassa) ‘flytte’

(22) *flyti* 3. person fleirtal presens konjunktiv

(23) *flutt* supinum (dvs. perfektum partisipp nøytrum eintal)

fóðaða sv.vb. (dóma-klassa) ‘føde’, her ‘leve’

(22), (27) *fóðask* 3. person fleirtal presens, refleksiv

(25) *fóðisk* 3. person eintal presens, refleksiv

fóra sv.vb. (dóma-klassa) ‘føre’

(8) *fóra* infinitiv || *bad konungr fóra sér* ‘bad kongen føre seg’

fyrir prep. ‘framfor, føre’ || styrer både akkusativ og dativ

(4) *fyrir honum* ‘framfor han’ || styrer dativ

fyrir adv. ‘før, tidlegare’ || tilsvarende mening og bruk som *fyrir* adv.

(15) *höfðu fyrir spát* ‘hadde tidlegare spádd’

fyrir utan prep. ‘forutan’ || styrer både akkusativ og dativ

(20) *fyrir utan myrkr* ‘forutan mørker’

(20) *fyrir utan dauða* ‘forutan død’

fyrir adv. ‘før, tidlegare’

(14) *hafði fyrir sét* ‘hadde sett tidlegare’

fórr adj. ‘god til’ || same som i moderne norsk *ufør*, dvs. ikkje før (til noko)

(29) *fórr* nominativ eintal maskulinum, sterk bøyning || *vel fórr* ‘riktig god til’

gå sv.vb. (kasta-klassa) ‘anse, bli merksam på’ || styrer genitiv

(2) *gáði* 3. person eintal preteritum ‘ansa, vart merksam på’

ganga st.vb. (7. klasse) ‘gå’

(12), (26) *ganga* infinitiv

(30) *gekk* 3. person eintal preteritum

gegnum prep. ‘gjennom’ || styrer akkusativ; sjå oppføring under *í* prep.

gera sv.vb. (uregelrett) ‘gjere’

-
- (5) *gerði* 3. person eintal preteritum ‘gjorde’
 (7) *gort* supinum (dvs. perfektum partisipp nøytrum eintal) ‘gjort’
 (33) *gerðu* = *ger þú* 2. person eintal imperativ ‘gjer du’
- goð** n. (sterk null-type) ‘gud, i tydinga avgud’ || i nøytrum om heidne gudar
 (37) *goðum* dativ fleirtal
- grátr** m. (sterk a-type) ‘gråt’
 (19) *grátr* nominativ eintal
- Grónaland** n.prop. (sterk null-type) ‘Grønland’
 (23) *Grónaland* akkusativ eintal
 (27) *Grónalandi* dativ eintal
- Guð** m.prop. (sterk a- eller i-type) ‘Gud’ || i maskulinum som oftast den kristne gud
 (13) *Guð* nominativ eintal
 (15) *Guðs* genitiv eintal
- haf** n. (sterk null-type) ‘hav’
 (28) *hafi* dativ eintal
- hafa** sv.vb. (uregelrett) ‘ha’
 (24) *hafa* infinitiv ‘ha’
 (2), (3), (7), (9), (14) *hafði* 3. person eintal preteritum ‘hadde’
 (23), (25), (36) *hefir* 3. person eintal presens ‘har’ || *hafir* → *hefir* ved i-omlyd
 (15) *høfðu* 3. person fleirtal preteritum ‘hadde’ || *hafðu* → *høfðu* ved u-omlyd
- halda** st.vb. (7. klasse) ‘halde’
 (3), (4) *helt* 3. person eintal ‘heldt’
 (11) *halda* infinitiv ‘halde’
- hann** pron. ‘han’
 (2), (3), (5), (5), (6), (7), (7), (9), (9), (10), (11), (12), (14), (15), (16), (17), (17), (25), (25),
 (28), (29), (31), (31), (32), (34), (36), (36) *hann* nominativ
 (31), (36) *hann* akkusativ
 (4), (34) *honum* dativ
 (7), (18) *hans* genitiv
- hásæti** n. (sterk null-type) ‘høgsete’
 (1) *hásæti* dativ eintal || *í hásæti sínu* ‘i høgsetet sitt’
- heilagr** adj. ‘heilag’
 (18) *helgum* dativ fleirtal, sterk bøyning || substantivisk bruk av adjektivet, dvs. ‘dei heilage’
- heri** m. (svak a-type) ‘hare’
 (21) *heri* nominativ eintal
- herr** m. (sterk a-type) ‘hær’
 (13) *her* dativ eintal || *með miklum her* ‘med ein stor hær’
- heyra** sv.vb. (dóma-klassa) ‘høyre’
 (7) *heyrði* 3. person eintal presens || *hann heyrði þetta* ‘han hørde dette’

-
- himinn** m. (sterk a-type) ‘himmel’ || *himinn* står ofte i fleirtal, *himnar*, på grunn av idéen om fleire himlar, Gud i den sjuande
(14) *himna* genitiv fleirtal || *til himna* ‘på himmelen’
- hinn** demonstrativ ‘den’
(17), (27) *hinn* nominativ eintal maskulinum
- hreimr** m. (sterk a-type) ‘jamring, skrik’
(19) *hreimr* nominativ eintal
- hreindýri** n. (sterk null-type) ‘reinsdyr’
(21) *hreindýra* genitiv fleirtal
- hreinn** adj. ‘rein’
(16) *hreinni* dativ eintal femininum, sterk bøyning
- hross** n. (sterk null-type) ‘hest’
(26) *hross* akkusativ eintal
- hungur** m. eller n. (sterk a- eller null-type) ‘svolt’
(18) *hungur* nominativ eintal
- hugr** m. (sterk i-type) ‘hug, tanke’
(7) *hug* akkusativ eintal
- hvalr** m. (sterk a- eller i-type) ‘kval’
(28) *hvala* akkusativ fleirtal || her bøygd som a-type
(29) *hvalr* nominativ eintal
- hvar** adv. ‘kvar’
(32) *hvar Baldr er* ‘kvar Balder er’
(34) *hvar hann stendr* ‘kvar han står’
- hvat** pron. ‘kva’
(5) *hvat konungr gerði* ‘kva kongen gjorde’
(7) *hvat hann hafði gørt* ‘kva han hadde gjort’
(15) *hvat spámenn höfðu fyrir spát* ‘kva spámenn tidlegare hadde spådd’
- hví** pron. ‘kvifor’
(31) *hví* || egentleg dativ av *hvat*
- hvítr** adj. ‘hvit’
(25) *hvítr* nominativ eintal maskulinum, sterk bøyning || *ok hann er hvítr* ‘og han er kvit’
(27) *hvíti* nominativ eintal maskulinum, svak bøyning || *hinn hvíti björninn* ‘den kvite bjørnen’
- hyggja** sv.vb. (telja-klassa) ‘tenkje’
(5) *hugði* 3. person eintal preteritum
- Höðr** m.prop. (sterk u-type) ‘Hod’ || Bror til Balder
(30), (35) *Höðr* nominativ eintal
- hönd** f. (sterk r-type) ‘hand’
(3) *hendi* dativ eintal || *i hendi* ‘i handa’
(9) *hönd* akkusativ eintal || *i hönd sér* ‘i handa (på) seg’

í prep. 'í' || styrer akkusativ ved tilstadenemning og dativ ved påstadenemning

(1) *í hálsáti sínu* 'í høgsetet sitt' || styrer dativ

(3) *í hendi* 'í handa' || styrer dativ

(7) *í hug* 'í hug' || styrer akkusativ

(9) *í hǫnd* 'í handa' || styrer akkusativ

(10) *þar í* 'der i (handa)' || står utan å styre noko ledd (absolutt)

(10) *í lófa sér* 'í handa for seg, dvs. handa si' || styrer akkusativ

(13) *var borinn í* 'var fødd í' || står med *borg* som underforstått utfylling

(22) *flyti í* 'flyttar dei dit' || står med *eyland* som underforstått utfylling

(26) *í skógum* 'í skogen' || styrer dativ

(28) *í hafi* 'í havet' || styrer dativ

(30) *útarliga í mannhringinum* 'í utkanten av manneringen' || styrer dativ

(33) *í líking* 'til liks med, det same som' || styrer sannsynlegvis dativ her, men substantivet *líking* har same form i akkusativ og dativ, så styringa er usikker

(36) *í gegnum* 'í gjennom' || samansett preposisjon som styrer akkusativ

íss m. (sterk a-type) 'is' || *ís* + *r* → *íss* ved assimilasjon

(28) *ísum* dativ fleirtal || kan best omsetjast med eintal i moderne norsk, ettersom *is* er eit kollektivt substantiv, slik som t.d. *snø* og *sand*

Jésús m.prop. 'Jesus', translitterert frå gresk Ἰησους (Iēsous) || personnamn i latinisert ortografi og attgjeve i denne ortografien med markering av vokallengd; blir ofte bøygd i norrøne tekstar etter latinsk grammatikk, normalisert **Jésú** (genitiv, jf. moderne norsk *i Jesu namn*) og **Jésúm** (akkusativ)

jǫrð f. (sterk ir-type) 'jord'

(36) *jarðar* genitiv eintal

kalla sv.vb. (kasta-klasse) 'kalle, heite'

(16) *kallaðr* perfektum partisipp, nominativ eintal maskulin || *hann myndi vera kallaðr*
Jésús 'han skulle vere kalla Jesus'

keisari m. (svak a-type)

(14) *keisari + inn* → *keisarinn* nominativ eintal bestemt form 'keisaren'

kertisljós n. (sterk null-type) 'kjertelys'

(8) *kertisljós* akkusativ eintal

knífr m. (sterk a-type) 'kniv'

(3) *knif* akkusativ eintal

koma st.vb. (4. klasse) 'kome'

(7) *kom* 3. person eintal presens 'kom'

konungr m. (sterk a-type) 'konge'

(1) *konungr* nominativ eintal || *Óláfr konungr* 'kong Olav'

(5), (7), (8) *konungr* nominativ eintal

-
- lag** n. (sterk null-type) ‘måte’, i fleirtal ofte ‘lov, rettsregel’
 (11) *lög* akkusativ fleirtal
- land** n. (sterk null-type) ‘land’
 (24), (25) *landi* dativ eintal
- láta** st.vb. (7. klasse) ‘la’
 (10) *lét* 3. person eintal preteritum ‘lét’
- líf** n. (sterk null-type) ‘liv’
 (20) *líf* nominativ eintal
- lifa** sv.vb. (døma-klassa) ‘leve’
 (17) *lifa* infinitiv
 (28) *lifir* 3. person eintal presens
- líking** f. (sterk ar-type) ‘skapnad, likskap’
 (33) *líking* akkusativ eintal || *i líking* ‘til liks med’
- líta** st.vb. (1. klasse) ‘sjå, stire’
 (7) *leit* 3. person eintal presens || kan forvekslast med *leita* sv.vb. (kasta-klassa) ‘leite’
- ljós** n. (sterk null-type) ‘lys’
 (20) *ljós* nominativ eintal
- ljóss** adj. ‘lys’
 (14) *ljósari* akkusativ eintal femininum, komparativ
- lófi** m. (svak a-type) ‘lóve, handflate’
 (10) *lófa* dativ eintal
- log** n. (sterk null-type) ‘loge, eld’
 (10) *logi + inu* → *loginu* dativ eintal bestemt form ‘logen’
- Loki** m.prop. (svak a-type) ‘Loke’
 (30), (31), (33) *Loki* nominativ eintal
 (35) *Loka* genitiv eintal
- maðr** m. (sterk r-type) ‘mann’, også ‘folk’
 (16), (23) *maðr* nominativ eintal
 (22), (23), (25), (34) *menn* nominativ fleirtal
 (33) *manna* genitiv fleirtal
 (37) *mönnum* dativ fleirtal || *mannum* → *mönnum* ved u-omlyd
- mánadagr** m. (sterk a-type) ‘måndag’
 (6) *mánadagr* nominativ eintal
- mannhringr** m. (sterk a-type) ‘ring av menn’
 (31) *mannbringinum* dativ eintal bestemt form
- margr** adj. ‘mang ein’ || med gradbøyinga *margr – fleiri – flestr*
 (21) *margr* nominativ eintal maskulinum, sterk bøyning
- marka** sv.vb. (kasta-klassa) ‘leggje merke til’
 (11) *marka* infinitiv

með prep. ‘med’ || styrer som ofast dativ

(13) *með miklum her* ‘med ein stor hær’

(18) *með englum* ‘med englar’

(37) *með goðum* ‘med gudar’

mega pp.vb. ‘måtte’

(11) *mátti* 3. person eintal preteritum ‘måtte’

meginland n. (sterk null-type) ‘fastland’

(24) *meginlondum* dativ fleirtal

mest adv. ‘mest’ || ubøygð, opphavleg superlativ av *meiri* adj.

(28) *mest* ‘mest, for det meste’ || *þá ferr hann mest í hafi út* ‘då fer han mest ut i havet’

mikill adj. ‘stor’ || med gradbøyinga *mikill* – *meiri* – *mestr*

(13) *miklum* dativ eintal maskulinum, sterk bøyning

(21) *mikill* nominativ eintal maskulinum, sterk bøyning

(36) *mest* nominativ eintal nøytrum, sterk bøyning, superlativ || *mest úhapp* ‘størst ulykke’

minna sv.vb. (døma-klassa) ‘hugse’

(15) *minntisk* 3. person eintal preteritum, reflektiv

mistilteinn m. (sterk a-type) ‘misteltein’ || *mistiltein* + *r* → *mistilteinn* ved assimilasjon

(30), (35) *mistiltein* akkusativ eintal

morginn m. (sterk a-type) ‘morgon’ || *morgin* + *r* → *morginn* ved assimilasjon

(6) *morgin* akkusativ eintal

munu pp.vb ‘skulle, måtte’

(11), (16) *myndi* 3. person eintal preteritum konjunktiv || *mundi* → *myndi* ved i-omlyd

(17) *man* 3. person eintal presens ‘skal’ || verbet har også presensforma *mun*

(34) *mun* 1. person eintal presens ‘skal’

myrkr n. (sterk null-type) ‘mørker’

(19), (20) *myrkr* nominativ eintal

mæla sv.vb. (døma-klassa) ‘seie’

(6) *málti* 3. person eintal preteritum ‘sa’

(31), (33) *málar* 3. person eintal presens ‘seier’

mær f. (sterk ar-type) ‘møy, jomfru’ || kan også ha oppslagsforma *mey*

(16) *meyju* dativ eintal || har j-innskot framfor endingar på *-a* og *-u*

náttúra f. (svak ur-type) ‘natur’

(26) *náttúru* akkusativ eintal

naut n. (sterk null-type) ‘storfe’

(27) *naut* akkusativ eintal

né konj. ‘ikkje, og ikkje, ingen’

(18) *né þorsti, né elli* ‘ikkje tørste, ikkje alderdom’

(19) *né myrkr, né óp, né hreimr, né veinan, né grátr, né sorg* ‘ikkje noko mørker, ingen rop, ingen skrik, ingen jammer, ingen gråt, ingen sorg’

(20) *né sárleikr* ‘inga smerte’

nema sbj. ‘utan at’

(22) *nema menn flyti í* ‘utan at menn flyttar [dei] dit’

(24) *nema þau hafa sjölf runnit* ‘utan at dei sjölv har gått’

nokkurr det. ‘nokon’

(3) *nokkura* akkusativ fleirtal maskulinum || *spánu nokkura* ‘nokre sponar’

ok konj. ‘og’ || knyter saman liketsilte ord, frasar eller setningar, førekjem så ofte i teksten at linjereferansane ikkje er oppførte her

Óláfr m.prop. (sterk a-type) ‘Olav’

(1) *Óláfr* nominativ (normalt ikkje i fleirtal) || *Óláfr konungr* ‘kong Olav’

óp n. (sterk null-type) ‘rop’

(19) *óp* nominativ eintal

renna sv.vb. (døma-klassa) ‘få til å renne, skjere, gå’

(3) *renndi* 3. person eintal preteritum ‘rente, skar’

renna st.vb. (3. klasse) ‘renne, springe, gå’

(24) *runnit* supinum (dvs. perfektum partisipp nøytrum eintal)

réttr adj. ‘rett, riktig’

(12) *réttast* nominativ eintal nøytrum, superlativ ‘rettast’ || kongruerer med *þat*

sá det. ‘den, det’ || kan forvekslast med 3. person eintal preteritum av *sjá* st.vb. ‘sjá’

(1), (17) *sá* nominativ eintal maskulinum

(5), (12), (23), (27), (29), (32), (36) *þat* akkusativ eintal nøytrum

(9) *þeim* dativ fleirtal (alle tre genera)

(13) *þeirar* genitiv eintal femininum

(15), (26) *þeir* nominativ fleirtal maskulinum

(23), (24) *þau* akkusativ fleirtal nøytrum

(24), (25) *því* dativ eintal nøytrum

sárleikr m. (sterk a-type) ‘smerte’

(20) *sárleikr* nominativ eintal

segja sv.vb. (uregelrett) ‘seie’

(15) *sogðu* 3. person fleirtal preteritum ‘sa’

selr m. (sterk a-type) ‘sel’

(28) *sela* akkusativ fleirtal

(29) *selr* nominativ eintal

sem sbj. ‘som’ || i samanlikningar; som relativpartikkel blir *er* mest brukt

(29) *sem selr* ‘som selen’

(34) *sem aðrir* ‘som andre’

síðan adv. ‘seinare, deretter’

(8) *síðan bað konungr* ‘deretter bad kongen’

sik pron. ‘seg’

(8), (9), (10), (26), (28) *sér* dativ || kan forvekslast med *sér* 3. person eintal presens av *sjá* st.vb. ‘sjá’

sinn det. ‘sin’

(1) *sínu* dativ eintal nøytrum || *í hárséti sínu* ‘i høgsete sitt’

sitja st.vb. (5. klasse) ‘sitje’

(1) *sat* 3. person eintal preteritum ‘sat’

sjá st.vb. (5. klasse) ‘sjá’ || 3. person eintal preteritum kan forvekslast med *sá* det. ‘den’

(5), (14), (14) *sá* 3. person eintal preteritum ‘såg’

(14) *sét* supinum (dvs. perfektum partisipp nøytrum eintal) ‘sett’

(32) *sé* 1. person eintal presens ‘ser’

sjalfr det. ‘sjølv’

(5) *sjalfr* nominativ eintal maskulinum || *hann sjalfr* ‘han sjølv’

(24) *sjölf* nominativ fleirtal nøytrum || kongruerer med *þau*, som igjen viser til *dýr* (22)

skilja sv.vb. (telja-klassa) ‘forstå, skilje’

(5) *skildi* 3. person eintal preteritum

skjóta st.vb. (2. klasse) ‘skytte’

(31) *skýtr* 2. person eintal presens ‘skyt’

(34) *skjót* 2. person eintal imperativ ‘skyt’

(35) *skaut* 3. person eintal preteritum ‘skaut’

skógr m. (sterk a-type) ‘skog’

(26) *skógum* dativ fleirtal

skot n. (sterk null-type) ‘skot’

(36) *skot + it* → *skotit* nominativ eintal bestemt form, ‘skotet’

skulu pp.vb. ‘skulle’

(16) *skyldi* 3. person eintal preteritum konjunktiv

skutillsveinn m. (sterk a-type) ‘bordsvein, tenar’

(4) *skutillsveinn* nominativ eintal || *svein + r* → *sveinn* ved assimilasjon

slíta st.vb. (1. klasse) ‘slite, dra’

(30) *sleit* 3. person eintal preteritum

sópa sv.vb. (kasta-klassa) ‘sope, sanke’

(9) *sópaði* 3. person eintal preteritum ‘sopa, sank’

sorg f. (sterk ir-type) ‘sorg’

(19) *sorg* nominativ eintal

spá sv.vb. (kasta-klassa) ‘spå’

(15) *spát* supinum (dvs. perfektum partisipp nøytrum eintal) || *spá + at* → *spát* ved kontraksjon

spámaðr m. (sterk r-type) ‘spåmann, profet’

(15) *spámenn* nominativ fleirtal ‘spåmenn, profetar’

spánn m. (sterk u-type) ‘spon’

(3) *spánu* akkusativ fleirtal || *spánu nokkura* ‘nokre sponar’

- (9) *spánunum* dativ fleirtal bestemt form || *spánum + inum* → *spánunum*
 (10) *spánuna* akkusativ fleirtal bestemt form || *spánu + ina* → *spánuna*
- standa** st.vb. (6. klasse) ‘stå’
 (4), (30) *stóð* 3. person eintal preteritum ‘stod’
 (34) *stendr* 3. person eintal presens ‘står’
- stjarna** f. (svak ur-type) ‘stjerne’
 (14) *stjörnu* akkusativ eintal
- stund** f. (sterk ir-type) ‘tid’
 (2) *stundanna* genitiv fleirtal bestemt form || *stunda + inna* → *stundanna*
- sund** n. (sterk null-type) ‘symjing’
 (29) *sunds* genitiv eintal
- sunnudagr** m. (sterk a-type) ‘sundag’
 (1) *sunnudegi* dativ eintal || *á einum sunnudegi* ‘på ein sundag’
- svá** adv. ‘så, slik’
 (2) *svá fasta áhyggju* ‘så djup tanke’
 (29) *svá er hann* ‘slik er han’
- svara** sv.vb. (kasta-klassa) ‘svare’
 (32) *svarar* 3. person eintal presens
- svartr** adj. ‘svart’
 (26) *svartir* nominativ fleirtal maskulinum, sterk bøyning
- sæll** adj. ‘lykkelig’ || *sél + r* → *séll* ved assimilasjon
 (17) *sélasti* nominativ eintal maskulin, superlativ, svak bøyning || *hinn sélasti burðr* ‘den lykkelegaste fødsel’
- sómd** f. (sterk ir-type) ‘ære’
 (34) *sómd* akkusativ eintal
- taka** st.vb. (6. klasse) ‘ta’
 (30), (35) *tók* 3. person eintal preteritum
- tannarr** m. (sterk a-type) ‘trestikke’
 (3) *tannar* akkusativ eintal
- til** prep. ‘til’ || styrer alltid genitiv
 (7) del av frasen *til hans* ‘på han’
 (13) *til Betlehem* || inga bøyning av *Betlehem*, jf. oppføringa av **Betlehem** ovanfor
 (14) *upp til himna* ‘opp på himmelen’ || sjá **himinn** ovanfor om bruken av fleirtal
 (29) *til sunds* ‘til svømming’
 (30) *til þings* ‘til tinget’
 (34) *til hvar hann stendr* ‘til der han står’ || Her står det ei leddsetning som utfylling, og
 denne kan ikkje bøyast i kasus
 (36) *til jarðar* ‘til jorda’
- tilvísan** f. (sterk ir-type) ‘tilvising’

-
- (35) *tilvísun* dativ eintal
telgja sv.vb. (døma-klassa) ‘telgje, spikke’
(9) *telgt* supinum (dvs. perfektum partisipp nøytrum eintal) ‘telgt’
trúa sv.vb. (døma-klassa) ‘tru’
(17) *trúir* 3. person eintal presens ‘trur’

þá adv. ‘då’

- (7) *kom þá í hug* ‘kom då i hug, dvs. til å tenkje på’
(10) *þá brá hann loginu* ‘då tente han eld’
(13) *þá fór Augustus* ‘Då reiste Augustus’
(14) *en þá sá keisarinn upp* ‘og då såg keisaren opp’
(15) *þá minntisk hann* ‘då hugsa han’
(28) *þá ferr hann* ‘då reiser han’
(31), (33) *þá málir* ‘då spør’ || historisk presens

þaðan adv. ‘derifrå’

- (11) *mátti þaðan af marka* ‘mätte merke derifrå av’, dvs. ‘deretter’

þar adv. ‘der’

- (3) *þar af* ‘der av’, dvs. ‘av denne (trestikka)’
(10) *þá brá hann þar í loginu* ‘då tente han i der (dvs. handa) eld’
(18), (20), (21), (24) *þar er* ‘der er’
(28) *veiðir þar* ‘fangar der’

þessi (el. **sjá**) det. ‘denne, dette’

- (7) *þetta* akkusativ eintal nøytrum ‘dette’
(22) *þessi* nominativ fleirtal nøytrum ‘desse’
(35) *þessum* dativ eintal maskulinum ‘denne’

þik pron. ‘deg’

- (34) *þér* 2. person dativ

þing n. (sterk null-type) ‘ting’

- (30) *þings* genitiv eintal

þó adv. ‘likevel’

- (33) *gerðu þó í líking* ‘gjer du likevel det same’ || *gerðu* = *ger þú* ‘gjer du’ (imperativ)

þorsti m. (svak a-type) ‘tørste’

- (18) *þorsti* nominativ eintal

þú pron. ‘du’

- (31) *þú* 2. person eintal

því at subj. ‘fordi at’

- (25), (31), (32) *því at*

þykkja sv.vb. (uregelrett) ‘meine, synast’

- (21), (23) *þykkjask* verb 3. person fleirtal, refleksiv

úhapp n. (sterk null-type) ‘ulykke’

(36) *úhapp* nominativ eintal

um prep. ‘om’ || styrer akkusativ og sjeldan dativ

(15) *um burð Guðs* ‘om Guds fødsel’ || styrer akkusativ

upp adv. ‘opp’

(14) *upp til* ‘opp til’

(30) *sleit upp* ‘sleit opp’

út adv. ‘ut’

(28) *út á ísum* ‘ut på isen’

útan adv. ‘utan’, men fungerer som samansett preposisjon i *fyrir útan*

(20) *útan myrkr* ‘utan mørker’

(20) *útan dauða* ‘utan død’

útarliga adv. ‘langt utanfor, i utkanten’

(30) *útarliga í mannbringinum* ‘i utkanten av mannringen’

vápnlauss adj. ‘våpenlaus’

(33) *vápnlauss* nominativ eintal maskulinum, sterk bøyning

vargr m. (sterk a-type) ‘ulv’

(21) *vargar* nominativ fleirtal

veiða sv.vb. (døma-klassa) ‘fange’

(26) *veiða* 3. person fleirtal presens ‘fangar’

(28) *veiðir* 3. person eintal presens ‘fangar’

veinan f. (sterk ir-type) ‘jammer, klynking’

(19) *veinan* nominativ eintal

veita sv.vb. (døma-klassa) ‘vise’

(34) *veit* 2. person eintal imperativ

vel adv. ‘vel, riktig’

(29) *vel fórr* ‘riktig god’

vera st.vb. (5. klasse) ‘vere’ || presens *er* kan forvekslast med *er* subj. ‘som, i det, då’

(6), (17), (18), (21), (24), (25), (27), (29), (32) *er* 3. person eintal presens

(13), (17), (31) *var* 3. person eintal preteritum ‘var’

(16), (16) *vera* infinitiv ‘vere’

(33) *em* 1. person eintal presens ‘er’

(37) *verit* supinum (dvs. perfektum partisipp nøytrum eintal) ‘vore’

verða st.vb. (3. klasse) ‘bli, skje’

(1) *varð* 3. person eintal preteritum ‘vart’

við prep. ‘ved, av, til’ || styrer som oftast akkusativ

(27), (28) *við þat* ‘av det’

(31) *við hann* ‘til han’

vilja sv.vb. (telja-klassa) ‘vilje, ønskje’

(12) *vilja* infinitiv
vinna st.vb. (3. klasse) ‘gjere’ || har i andre samanhengar også tydinga ‘vinne’
(37) *unnit* supinum (dvs. perfektum partisipp nøytrum eintal)
vísa sv.vb. (kasta-klassa) ‘vise’
(34) *vísa* infinitiv
víst adv. ‘sikkert’ || opphavleg akkusativ eintal nøytrum av *víss* adj. ‘sikker’
(23) *víst*
vita pp.vb. ‘vite, vende’
(12) *vissi* 3. person eintal preteritum ‘visste’
(22), (23) *vita* infinitiv
vöndr m. (sterk u-type) ‘kvist’
(35) *vendi* dativ eintal

yfir prep. ‘over, ved’ || styrer akkusativ ved tilstadnemning og dativ ved påstadnemning
(1) *yfir borðum* ‘ved bordet’ || styrer dativ
(12) *yfir þat* ‘(ut) over det’ || styrer akkusativ

átla sv.vb. (kasta-klassa) ‘tru, tenkje seg til’
(25) *átla* 3. person fleirtal presens

Fleirtydige ord

Alle kjenner til ord som har heilt ulik tyding på nærståande språk, som t.d. *rolig* ‘moro-sam’ på svensk og *rar* ‘søt’ på dansk. Slik er det også mellom ord i det same språket. I dette heftet er det fem slike fleirtydige ord:

er	presens av <i>vera</i> ‘vere’	vs.	subjunksjonen ‘som’
	(6) <i>Mánadagr er á morgin</i>		(12) <i>þat er hann vissi réttast</i>
	(27) <i>En hinn hvíti björninn er á Grønalandi er</i>		(27) <i>En hinn hvíti björninn er á Grønalandi er</i>

Tips: Prøv å skifte ut **er** med **var**. Gjev det meining, er **er** ei form av *vera*. Gjev det ikkje meining, er **er** sannsynlegvis ein subjunksjon (ofte kalla relativpartikkel). I mange utgåver er relativsetningar utskilde med komma føre **er**, noko som knapt førekjem framfor verbforma **er**. Når **er** er subjunksjon, bør det vere eit subjekt og eit finitt verb like etter, som **hann vissi** ovanfor.

sá preteritum av *sjá* ‘sjá’ vs. determinativet *sá* ‘den’
(5) hann **sá** hvat konungr gerði (1) **sá** atburður varð á einum sunnudegi

Tips: Prøv á skifte ut **sá** med **sér**. Gjev det meining, er **sá** ei form av *sjá*. Gjev det ikkje meining, er **sá** sannsynlegvis eit determinativ. Då vil normalt det neste ordet vere eit substantiv i nominativ, her **atburður**.

at subjunksjon ‘at’ vs. preposisjon ‘på, mot’
(5) **at** hann sjalfr hugði at *þó* (5) at hann sjalfr hugði **at** *þó*

Tips: Dersom ein kan omsetje **at** med *at* på moderne norsk, er det sannsynlegvis subjunksjonen (som innleier ei *at*-setning). For konjunksjonen **at** er omsetjinga snarare ‘på, mot’ e.l., og det står som oftast ei utfylling rett etter preposisjonen, her **þó**.

en konjunksjon ‘men, og’ vs. subjunksjon ‘enn’
(14) **en** þá *sá* keisarinn upp (14) ljósari **en** hann hafði fyrr sétt

Tips: Konjunksjonen **en** står ofte først i setninga og kan bytast ut med **ok**. Subjunksjonen **en** står ofte saman med ein komparativ eller saman med eit adverb som har grunntydinga ‘før’.

sér presens av *sjá* ‘sjá’ vs. dativ av pronomenet *sik* ‘seg’
(5) hann **sér** hvat konungr gerði (8) Síðan bað konungr *fó*ra **sér** kertisljós

Tips: Prøv á skifte ut **sér** med **sá** ‘såg’. Gjev det meining, er **sér** ei form av *sjá*. Gjev det ikkje meining, er det sannsynlegvis det refleksive pronomenet. Då står det normalt etter eit verb som styrer dativ, her **fóra**, eller etter ein preposisjon som styrer dativ.

Ein særskilt bruk av dativ førekjem ofte i samband med kroppsdelar, t.d. (12) **í lófa sér** ‘i handflata for seg’, der **sér** har same tyding som **sinn**, slik at ein også kunne ha skrive **í lófa sínum** ‘i handflata si’.

Grammatisk ordliste

Her følgjer kortfatta definisjonar av dei grammatiske termane som er brukt i heftet. Det vil alltid vere noko variasjon når det gjeld terminologi i lærebøkene, sjølv i eit fag som nordisk, men denne lista skulle vere ålgjengd.

Om du ikkje kjenner tydinga av *ålgjengd*, slå opp i nynorskordboka, som er på nett: <https://ordbok.uib.no>

absolutt stilling preposisjonar som står utan noka utfylling, står absolutt, jf. moderne norsk *blir du med [meg el. oss]?*

adjektiv (ordklasse) ord som uttrykkjer eigenskapar, t.d. *gamall* i *inn gamli maðr* 'den gamle mannen'

adverb (ordklasse) ord som uttrykkjer omstende, i form av tid, stad og måte, t.d. *skjótt* i *ganga skjótt* 'gå snøgt' eller modifiserer andre ledd, t.d. *mjök* i *mjök þyrstr* 'svært tørst'

akkusativ kasus som typisk blir brukt for det direkte objektet i setninga (► nominal bruk), kan også uttrykkje tid og gjennomreist område (► adverbial bruk)

alveolar lyd som blir danna med tungespissen mot tannkammen (lat. *alveoli*), dvs. området rett bak tennene; *t* og *d* er ofte alveolare, men kan også vere ► dentale

assimilasjon påverknad av ein lyd på ein annan slik at den andre lyden blir likare eller heilt lik den første, anten *progressiv*, dvs. framover i ordet (*hreinr* → *hreinn*) eller *regressiv*, dvs. bakover i ordet (*góðt* → *gótt*)

avlyd skifte mellom to, tre eller fire vokalar i det same ordet, særleg i bøyinga av dei sterke verba, men også brukt i ordlaging; går tilbake til det indoeuropeiske grunnspråket

avlydsrekkje vokalskifte som framfor alt kjem til uttrykk i dei sterke verba, og som framleis er synleg i dei moderne germanske språka

bestemtheit bøyingskategori som uttrykkjer om ordet refererer til noko som er kjent i talesituasjonen, *bestemt* form, eller til noko som er ukjent eller tilfeldig, *ubestemt* form

bilabial lyd som blir danna ved inn-snevring av over- og underleppene, t.d. *b* i moderne norsk *ball*

bindevokal vokal som blir skoten inn mellom stamme og ending, t.d. *a* i preteritum av kasta-klassa, *kast-a-ði*

bøying endring av ei ordform gjennom tillegg av endingar og/eller skifte av rotvokalen for å uttrykkje grammatiske kategoriar som t.d. ► kasus og ► numerus i den substantiviske bøyinga eller ► tempus og ► modus i verbubøyinga; jf. også ► ordlaging

bøyingsending eit ► suffiks som blir lagt til ► stamma av ordet for å uttrykkje ein eller fleire grammatiske kategoriar

dativ kasus som typisk blir brukt for det indirekte objektet (► nominal bruk), men som også kan brukast for reiskap, måte m.m. (► adverbial bruk) og til å modifisere eit anna ledd (► attributiv bruk), t.d. ► *dativus sympatheticus*

demonstrativ ▶ determinativ

dental lyd som blir danna med tunge-spissen mot tennene

dentalsuffiks eit ▶ suffiks som plasserer seg føre tal- og personendinga i svake verb, realisert som *ð*, *d* eller *t* avhengig av føregåande lyd, t.d. *kastaði*, *taldi*, *keypti*

determinativ ordklasse for ord som typisk står som bestemmarledd, kan vere *possessiv* (eigedomstilhøve), t.d. *þinn* i *þinn hestr*, *kvantor* (mengd eller omfang), t.d. *allir* i *allir menn*, eller *demonstrativ* (utpeiking), t.d. *hinn* i *hinn maðr*

diftong to vokalar som til saman danner kjernen i ei staving, t.d. *ei* i *steinn* 'stein'; motsett ▶ monoftong

endingsvokal vokal i bøyingsendingar; ettersom trykket normalt fell på rotstavinga, er endingsvokalane trykklette

fonem minste tydingskiljande eining i språket, t.d. *á* og *ó* (slik at *sál* 'sjel' og *sól* 'sol' får ulik tyding); i eit ▶ ortofont språk svarar det eitt skriftteikn (bokstav) til kvart fonem

fonologi (lydlære) lære om dei lydane som er brukte i eit bestemt språk, og korleis dei kan kombinerast med kvarandre

fonologisk regel regel som uttrykkjer korleis lydar blir påverka av andre lydar, typisk når ei stamme og ei bøyingsending støyter saman, t.d. ▶ assimilasjonen i *aptan+r* → *aptann*

frikativ lyd som blir danna med tydeleg innsnevring, t.d. *f*, *þ*, *ð*, *s*, men utan at det er fullt lukke, ▶ plosiv

geminat lang konsonant, i norrønt (og moderne norsk) uttrykt ved dobbel-skriving (jf. latin *geminus* 'tvillingar')

genitiv kasus som oftast blir brukt for å markere underordning (▶ attributiv bruk), t.d. *possessiv*, *hestr Óðins* 'Odins hest', men som også kan brukast for det direkte objektet (▶ nominal bruk), *hann gáði eigi stundanna* 'han ansa ikkje tida'

genus (pl. *genus* el. *genera*) klasse av substantiv med same type av bøying: maskulin, *karl* 'mann'; feminin, *kona* 'kone'; eller nøytrum, *barn* 'barn'; ofte, men ikkje alltid, er det samanheng mellom grammatiske kjønn (*genus*) og naturleg kjønn (*sexus*)

grafem dei enkelte einingane i eit skriftsystem, t.d. runer i runealfabetet eller bokstavar i det latinske alfabetet

grunnform (av verb) sentrale former av verbet som med tilføyning av endingar for person og tal danner den fullstendige verbbøyinga; ofte er oppstilling av grunnformene kalla bøying *a verbo*, t.d. *bíta* – *beit* – *bitu* – *bitit*

halvvokal vokal utanfor stavingskjernen, som *j* i *hjá* 'hos' eller *v* i *vita* 'vite'

indoeuropeiske språk ein stor språkfamilie som m.a. omfattar dei germanske, romanske og slaviske språka; går tilbake til eit felles indoeuropeisk grunnspråk

infinitiv nemneform av verbet, kan opptre med infinitivsmærket *at*, t.d. *hann bauð þeim at taka við kristni* 'han baud dei å ta mot kristendommen'; infinitiv er brukt som oppslagsform for verbet i dei fleste ordbøker

innlyd lyd som ikkje er ▶ framlyd eller ▶ utlyd, t.d. *f* i *hafa* 'ha'

i-omlyd ▶ omlyd

kasus (pl. *kasus*) grammatisk kategori som ved ▶ nominal bruk uttrykkjer kva

- for rolle eit ledd har i setninga, slik at subjektet står i nominativ, det direkte objektet i akkusativ osv.; norrønt har fire kasus, ▶ nominativ, ▶ akkusativ, ▶ dativ og ▶ genitiv
- komparativ** ein høgare grad, ved jamføring i adjektiv eller adverb, t.d. *inn yngri maðr* 'den yngre mannen'
- kongruens** samsvarbøying, dvs. at eit ledd kopierer trekk frå eit anna ledd, t.d. at eit adjektiv kongruerer i ▶ kasus, ▶ numerus og ▶ genus med eit substantiv; *ungir* [nom. plur. mask.] *menn* [nom. plur. mask.]
- konjunksjon** (ordklasse) ord som knyter saman ord eller setningar, i norrønt *ok* 'og', *en* 'men, og', *eða* 'eller', jf. ▶ subjunksjon
- konsonant** ein lyd som i norrønt ikkje kan stå i stavingskjernen og som er mindre ▶ sonor enn ein ▶ vokal
- kontraksjon** samandraging av ein eller fleire lydar, t.d. *aptani* → *aptni* av *aptann* 'aftan', *hestuminum* → *hestunum* av *hestr* 'hest'
- labial** lyd som blir danna ved hjelp av leppene, t.d. *p* og *f*, kan vere anten ▶ bilabial og ▶ labiodental
- labiodental** lyd som blir danna ved at overtennene kjem i kontakt med underleppa, slik tilfellet er med *v* i moderne norsk (og *v* i engelsk *very*, til skilnad frå den bilabiale *w* i *water*)
- lateral** lyd som blir danna ved at lufta strøymer på begge sider av lukket eller innsnevringa, som t.d. *l*, der tunga blir lagt mot tennene og lufta har fri passasje på begge sider
- likvid** nemning for laterale lydar som *l* og rullelydar som *r*; likvidane er dei mest sonore av ▶ konsonantane i norrønt
- lydskrift** skriftsystem som gjev att uttalen, t.d. IPA-lydskrifta (*The International Phonetic Alphabet*), vanlegvis attgjeve i hakeparentesar
- modale hjelpeverb** verb som modifierer eit anna verb og fortel om korleis subjektet i setninga stiller seg til verbhandlinga, i norrønt verb som *munu*, *mega*, *vilja*, *kunna* m.fl.
- morfologi** (formlære) oversyn over korleis ord blir danna og bøygde i eit språk, som regel med fokus på bøyingslæra
- nasal** lyd som blir uttalt gjennom nasen og med lukke i munnen, framfor alt *m* og *n*; i eldre norrønt var det etter alt å dømme nasale vokalar (som t.d. i fransk), men det ser ikkje ut til å ha vore tilfelle på 1200-talet og seinare; desse vart uttalte utan lukke i munnen
- nominativ** kasus som typisk blir brukt for subjektet i setninga og subjektspredikativet, fungerer som oppslagsform i ordbøkene
- normalisert ortografi** ▶ ortografi
- norrønt** felles vestnordisk språkform, ofte delt i eldre norrønt ca. 700–1050 og yngre norrønt ca. 1050–1350; i den yngre perioden er det vanleg å skilje mellom (gammal)islandsk og (gammal)norsk som dei to viktigaste greinene av norrønt språk
- numerus** (pl. *numerus* el. *numeri*) kategori som uttrykkjer mengd, *eintal* (*singularis*) eller *fleirtal* (*pluralis*); i personlege pronomener førekjem også *total* (*dualis*)
- objekt** utfylling til eit verb; objektet er eit setningsledd som typisk viser til den som handlinga er retta mot eller går utover, det kan vere *indirekte* (og står då alltid i dativ) eller *direkte* (og står då som oftast i akkusativ, men kan også stå i genitiv eller jamvel dativ); eit skilje kan også gjerast mellom *gjenstands-* og *personobjekt*, avhengig av om objektet typisk er ein gjenstand eller ein person; eit *indre* objekt er eit objekt som har

- nær slektskap med verbet og som kan vere styrt av verb som elles er ▶ intransitive, t.d. *før* 'ferd' i *fara før* 'fare ei ferd'; ei ▶ utfylling til ein preposisjon kan også kallast objekt, t.d. *henni i hann fór með henni* 'han reiste med henne'
- omlyd** assimilasjon som inneber at ein vokal eller halvokal gjer ein vokal lenger framme i ordet likare seg; ved a-omlyd blir vokalen senka, **hulta* > *holt*; ved i-omlyd blir vokalen fremja, **bókir* > *bókr*; ved u-omlyd blir vokalen runda, **vatnu* > *votn*
- ortofon** attgjeving av skrift slik at det så langt råd svarar eitt teikn til kvar lyd, slik som i moderne norsk *vai*er og *sørvis* snarare enn *wire* og *service*
- ortografi** stavemåte, dvs. reglar for attgjeving av tale i skrift, t.d. at lang vokal blir markert med aksent i norrønt, *bátr* m. 'båt', men lang konsonant med dobbelskriving, *kalla* vb. 'kalle'; *unormalisert ortografi* er den ortografien ein finn i handskriftene, *normalisert ortografi* den regulerte ortografien som ein finn i grammatikkar, ordbøker og mange utgåver
- palatal** lyd som blir danna gjennom kontakt mellom tungeryggen og den harde ganen (*palatum durum*), t.d. *kj* [ç] i moderne norsk *kjele*, jf. ▶ velar
- paradigme** oppstilling av bøyingsformene av eit ord, til mønster for bøyinga av tilsvarande ord
- partisipp** infinitt verbform, anten *presens partisipp* om igangverande handling (*gangandi* 'gåande') eller *perfektum partisipp* om avslutta handling (*gengit* 'gått')
- person** grammatisk kategori som uttrykkjer den talande (1. person), den tiltalte (2. person) eller den omtalte (3. person), særleg viktig i verbbøyinga, men førekjem også som kategori i pronomensystemet
- plosiv** (lukkelyd) lyd med fullt stenge av luftstraumen t.d. *p*, *t*, *k*
- positiv** grunnform i bøying av adjektiv og adverb, uttrykkjer ikkje noka form for samanlikning, t.d. *spakr* 'klok', jf. ▶ komparativ og ▶ superlativ
- preposisjon** (ordklasse) ord som uttrykkjer relasjonar i tid og rom og som typisk styrer substantiv eller pronomen, t.d. *á* og *há* i *Hákon jarl var á veizlu há honum* 'Håkon jarl var i gjestebod hos han'
- presens** tempus som hovudsakleg blir brukt om *notid*, men som også kan også brukast om *fortid* (historisk presens) eller *framtid* (når samanhengen gjer det klart)
- preterito-presentisk** gruppe av verb som dannar presens etter mønster av preteritum i sterke verb, og preteritum ved hjelp av ▶ dentalsuffiks (som i svake verb)
- preteritum** tempus brukt om det som ligg i fortida
- pronomen** (ordklasse) ord som typisk står i staden for andre ord, *pro nomen*, t.d. *hann* og *hon*
- reduplikasjonsverb** verb som dannar preteritum ved å ta opp att ein del av stamma, kjent frå m.a. latin, *tango* – *tetigi* 'røre'; i norrønt er det berre dei fem verba i róa-klassa som viser tydelege spor av reduplikasjon, t.d. *róa* – *reri*, men på grunnlag av det austgermanske språket gotisk reknar vi med at urnordisk hadde reduplikasjonsverb
- refleksiv** som viser tilbake på subjektet, t.d. i refleksivforma *hann settisk niðr* 'han sette seg ned', jf. ▶ resiprok
- relativsetning** underordna setning som har ein utfyllande funksjon som

- minner om adjektiv, typisk knytt til eit overordna substantiv med subjunksjonen *er* 'som' eller også *sem* 'som'
- rot** den delen av ordet som ikkje er ► bøyingsending eller ► avleiingsaffiks og som dermed er den minst foranderlege delen av ordet
- rotvokal** vokal som står i rota av ordet, t.d. dei vokalane som skifter som følgje av ► avlyd
- rullelyd** lyd som blir danna ved at tunga slår eitt eller fleire slag (vibrant)
- runding** spissing av leppene ved somme vokalar, jf. skilnaden mellom den urunda vokalen *e* og den tilsvarende runda vokalen *ø*; alle bakre vokalar i norrønt er runda, dvs. *u, ú, o, ó, ø* og *á*
- sexus** naturleg kjønn, til skilnad frå grammatisk kjønn, ► genus; i nokre tilfelle er det ein motsetnad mellom dei to, t.d. *Skadði* som er ei gudinne (åsynje), og såleis med feminin *sexus*, men der genus er maskulin (svak maskulin a-type)
- sonor** klangfør; vokalar er alltid sonore, og nokre av konsonantane er også relativt sonore, t.d. *l* og *r*, medan andre ikkje er sonore i det heile, t.d. *p* og *t*
- sonorant** klangfør konsonant, omfattar i norrønt både ► nasal og ► likvid
- stamme** den delen av ordet som ikkje omfattar bøyingsendinga; stamma kan falle saman med rota, t.d. *vin* i *vinr* m. 'ven', men kan også omfatte ei rot og eitt eller fleire avleiingsaffiks, t.d. *vinsemd* 'venskap' (her er det inga bøyingsending)
- stammeutlyd** sluttlyden i ei stamme, t.d. -*n* i stamma *vin-* i ordet *vinsemd*
- staving** del av eit ord som skil seg ut ved å ha ein sonoritetstopp (sjå ► sonor) og som i norrønt har ein vokal i kjernen; stavinga har ein *stavingsframlyd*, t.d. *sp* i *spakr*, ein *stavingskjerne*, t.d. *a* i *maðr*, og ein *stavingsutlyd*, t.d. *st* i *haust*; berre stavingskjernen er obligatorisk, jf. t.d. *i* og *á*
- stemt** lyd som blir danna med vibrasjon av stemmebanda, t.d. *b, d, g*; motsett ► ustemt
- sterk bøying** bøying som er kjenneteikna ved relativt mange former; i substantiv og adjektiv endar minst ei av formene i eintal på konsonant, t.d. *hestr* – *hests* og *spakr* – *spaks*, og i verba er preteritum eintal alltid einstava, t.d. *braut* 'braut'; motsett ► svak bøying
- styring** eigenskap ved verb, adjektiv og preposisjonar, som inneber at dei m.a. bestemmer kasus i det styrte leddet; styring (også kalla *reksjon*) er ei form for underordning, medan ► kongruens snarare er ei form for sideordning
- subjekt** setningsledd som typisk viser til den som set i gang handlinga, eller som er gjenstand for omtale; står all-tid i ► nominativ og har ► kongruens med det finitte verbalet (dvs. har same ► person og ► numerus)
- subjunksjon** (ordklasse) ord som innleier leddsetningar, i norrønt t.d. *at* 'at', *ef* 'dersom', *er* 'som, i det', *þó at* 'endå, endå om', jf. ► konjunksjon
- substantiv** (ordklasse) ord som typisk viser til gjenstandar eller forhold, t.d. *sól* 'sol', *søk* 'sak'
- superlativ** den høgste graden, anten *relativ superlativ* (den aller høgste graden) eller *absolutt superlativ* (ein svært høg grad)
- supinum** den forma verbet har etter *hafa*, t.d. *tekit* i *hann hefir tekit bókina*, dvs. nominativ/akkusativ eintal nøytrum av perfektum partisipp
- svak bøying** bøying som er kjenneteikna ved relativt få former; i substantiv og adjektiv endar dei svake formene alltid på vokal i heile eintal, t.d. *granni* – *granna* og *spaki* – *spaka*, og i verba er preteritum alltid fleirstava, t.d. *bygði* 'bygde'; motsett ► sterk bøying

synkope vokalbortfall, t.d. frå urnordisk *gastir* til norrønt *gestr* m. ‘gjest’, der den trykklette *i* vart synkopert (kutta bort)

syntaks (setningslære) læra om korleis ord blir samanføydde til større heilskapar, og om kva som er innhaldet i bøyingskategoriane

tempus (pl. *tempus* el. *tempora*) verbkategori som knyter ytringa til tidsaksen, anten ved å uttrykkje at ho har skjedd i fortida, ▶ preteritum, eller ved at ho skjer i notida (i ytrings-ugneblinken), ▶ presens

trykk fokusering på delar av eit ord eller ei setning gjennom ein kontrast i tonegang og artikulatorisk styrke; i norrønt fell trykket normalt på den første stavinga i ordet; i avleiingar og samansetjingar kan ein også få sekundærtrykk, t.d. *-heill* i *jafnheill*

unormalisert ortografi ▶ ortografi

u-omlyd ▶ omlyd

ustemt lyd som blir danna utan vibrasjon av stemmebanda, t.d. *p*, *t*, *k*; motsett ▶ stemt

utfylling etterstilt adledd, t.d. objekt til verb, *bringinn* i *brjóta bringinn* ‘bryte ringen’, eller objekt til preposisjonar,

t.d. *borðit* i *yfir borðit* ‘ved bordet’ (det er ikkje så vanleg å snakke om objekt til preposisjonar, men ei slik nemning får fram fellestrekk med verba)

utlyd lyd som står i slutten av ordet, t.d. *t* i *braut*; sjå også ▶ stammeutlyd

uvular lyd som blir danna gjennom kontakt mellom tungeryggen og drøvelen (*uvula*), t.d. skarre-r, [ʁ]

velar lyd som blir danna gjennom kontakt mellom tungeryggen og den mjuke ganen (*velum* el. *palatum molle*), området mellom den harde ganen (*palatum durum*) og drøvelen (*uvula*); i norrønt gjeld det både *g* og *k*, jf.

▶ palatal

verb (ordklasse) ord som typisk uttrykkjer handlingar eller tilstandar, t.d. *ganga* ‘gå’ og *vera* ‘vere’

vibrant sjå ▶ rullelyd

vokal ein lyd som i norrønt er aleine om å kunne stå i stavingskjernen, og som er meir klangfør (sonor) enn ein ▶ konsonant

vokalskifte endring av rotvokalen i ulike bøyingsformer av eit ord, anten på grunn av ▶ omlyd (t.d. *bók* ~ *bókr*) eller ▶ avlyd (*fara* ~ *fór*).

Meir norrønt?

Om du har tenkt å gå vidare med studiet av norrønt ved Universitetet i Bergen, vil desse kursa vere aktuelle for deg:

NOFI101 Norrønt språk (15 stp.)

Dette er det språklege innføringskurset, som går kvart vårsemester. Med bakgrunn i dette heftet vil du vere i kjent terreng – og du vil lære mykje meir om norrøn grammatikk, forutan at du vil få høve til å arbeide med eit vidare spekter av norrøne tekstar.

NOFI108 Norrøne tekstar etter handskriftene (5 stp.)

Medan dette heftet og NOFI101 arbeider med tekstar i normalortografi, møter du her tekstane slik dei faktisk står i handskriftene, både gammalnorske og gammalislandske. Det er dette vi kallar unormalisert ortografi. Kurset NOFI108 går i første tredjeparten av haustsemesteret, og det byggjer på NOFI101.

NOFI110 Norrøn skriftkultur (5 stp.)

I dette kurset lærer du å arbeide med handskrifter i faksimile, slik som på den føregående sida her. Då vil du m.a. få ei innføring i ulike skriftstilar og forkortingssystem, og du vil få øving i å transkribere direkte frå ein faksimile. I tillegg får du ei innføring i runeskrift og får bryne deg på nokre runeinnskrifter. Kurset NOFI110 går i siste tredjeparten av haustsemesteret, og det byggjer like eins på NOFI101.

Andre kurs

Desse tre kursa er dei som tettast følgjer opp stoffet i dette heftet. I tillegg tilbyr vi i vårsemesteret kursa NOFI106 Norrøn mytologi (5 stp.) og NOFI112 Norrøn litteratur i omsetjing (10 stp.), og i haustsemesteret kursa NOFI109 Norrøn diktning (5 stp.) og NOFI107 Norrøn litteratur og kultur (15 stp.).